

Петро М'ЯСОЇД

**ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ І МИСЛЕННЯ
У ПСИХОЛОГІЇ**

Petro Myasoid

PRINCIPLE OF HISTORICISM AND THINKING IN PSYCHOLOGYDOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.038>

УДК: 159.9 : 165.9

“Теорія та історія взаємозалежні.
При спробах розірвати їхню єдність гинуть обидві”.
Володимир Роменець

Порушити тему про принцип історизму та мислення у психології спонукала поява статті “Школа виховання творчих здібностей В. А. Роменця: витоки успіху” (Данилюк, Ягіяєв, 2019). Віддавна вивчаю творчість Володимира Андрійовича, уклав два збірника досліджень відповідного змісту (Психологія вчинку... 2012; Академік В. А. Роменець..., 2016), бібліографічні покажчики праць вченого (Там само, с. 279–285, 246–253) та праць про його творчість (Там само, с. 286–290, 254–265; М'ясоїд, 2016а), отож мою увагу до нової публікації легко зрозуміти.

Стаття побачила світ у журналі “Психологія і суспільство”, головний редактор якого А. В. Фурман є автором глибоких проникнень в ідеї академіка В. А. Роменця (див.: Фурман, 2011, 2016; Furman, 2016), котрі творчо акумулює у своїх теоретико-методологічних побудовах (див.: Фурман, 2013, 2019а, 2019а, 2019в). Напередодні він заново відредагував і перевидав роботу вченого 1973 року “Виховання творчих здібностей у студентів”. Для авторів статті це “чудова нагода ретельно перечитати цю працю, здійснити аналіз її методології, рекомендацій та висновків з погляду сьогоденного дня <...>, з огляду на сучасні тен-

денції розвитку науки та культури” (Данилюк, Ягіяєв, 2019, с. 116, 121. Курсив мій – П. М.).

Актуальність дослідження. На початку автори наводять мої, зі співавторкою, слова про В. А. Роменця як про революціонера у психології, в особі якого психологія стає постнекласичною, коли осмислює феномен людини з огляду на спосіб її буття. Однак назва цієї роботи не “Життя і творчість В. А. Роменця”, а “Наукова біографія академіка В. А. Роменця” (див.: М'ясоїд, Шатирко, 2019). Помилку можна оминати увагою, тоді як не оминати наступне: “Тож важко відмовитися від переконання, що праця В. Роменця є суто теоретичною розвідкою, чи навіть міркуванням на заявлену тему з висновками, походження яких нез'ясоване та подекуди довільне” (Данилюк, Ягіяєв, 2019, с. 120. Курсив мій – П. М.). І В. А. Роменець для авторів не вчений, який зробив у психології те, що до снаги генію, а всього лиш “відомий своїми працями”, “талановитий науковець” (Там само, с. 116, 118). Величне зводиться до буденного, щоб “висловити кілька критичних тез, які стосуються аналізованої праці, вказавши на низку локалізацій стилістич-

ного, теоретичного та емпіричного гатунку” (Там само, с. 119. Курсив мій – П. М.). Це “натепер правило хорошого тону... Така практика, ймовірно, прийшла би до вподоби й В. Роменцю, який наголошував на обов’язковості взаємного рецензування студентами текстів як способу мобілізації їхніх творчих здібностей” (Там само, с. 119). *Це не помилка.* В. А. Роменець говорить про “взаємне рецензування” як умову формування у студентів “навичок наукового тлумачення” (Роменець, 2018, с. 198). *Автори “критичних тез” спотворюють творчість великого українського вченого.*

Поступ науки здійснює *критичне мислення*: учений тільки тоді досягає успіху, коли спростовує усталену теорію й створює власну (див.: Поппер, 2004). *Величні постаті висвітлюють віхи комунікативного за формою процесу.* Творчість В. А. Роменця є тому яскравим свідченням: “Володимир Андрійович не просто вивчав Платона чи Гегеля, Демокрита чи Маркса, Виготського чи Рубінштейна, а незбагненим чином спілкувався з ними, як з живими” (Татенко, Титаренко, 1998, с. 8). *Критичне мислення В. А. Роменця – творчий діалог з властивим йому процесом творчого синтезу.* Вчений не обходить увагою жодну оригінальну ідею у психології, осмислює позиції автора, ставить запитання, шукає на них відповіді й рухається далі. *Творчий діалог – джерело руху психологічної думки*¹. *“Критичні тези” І. Данилюка й І. Ягіяєва – не критичне мислення і не творчий діалог, а безпідставні закиди і заперечення.*

На “критичні тези” потрібно відповісти. Так само слід відповісти авторам, котрі, підніма-

ючи теми, наріжні у творчості В. А. Роменця, оминають, або ж спотворюють його ідеї. Статус дослідника творчості видатного українським вченого до цього зобов’язує². Йдеться про ім’я вченого в науці, історію якої він самовіддано, докладаючи титанічних зусиль, вивчає і яку збагачує теорією непересічного змісту. В психологічній науці це унікальний випадок. В українській психології В. А. Роменцю не було й, судячи зі всього, немає рівних.

Мета дослідження: з огляду на творчість і поступ мислення В. А. Роменця проаналізувати публікації історико-психологічного змісту сучасних українських авторів й, у другій частині статті, зробити кроки у річищі сутнісного змісту принципу історизму в дослідженні поступу психологічного пізнання та схарактеризувати відмітні особливості цього процесу. На часі закликати дослідників з увагою і повагою ставитись до праць попередників, вивчати і продовжувати їхні ідеї, пам’ятаючи, що без минулого психологія не має ані теперішнього, ані майбутнього.

Авторська ідея виражена словами В. А. Роменця: “Сучасна психологія, хоч би як вона протиставляла себе старій, сама стає активним здобутком історії. Реально існує тільки історія науки, адже істина – це процес” (Роменець, 1993а, с. 9). Я так само переконаний, що протиставлення “сучасне – старе” у психології й науці загалом позбавлене сенсу. Наукові досягнення лежать у площині *минушого*, “тільки у минушому світіться істина <...>”. *Історичність* є найважливіша, центральна сторона минушого. Зрозуміти себе – увійти в минуше” (Роменець, Маноха, 1998, с. 762, 763).

¹ Захист своєї докторської дисертації В. А. Роменець вибудовує як діалог з офіційними опонентами – М. Г. Ярошевським і К. О. Абульхановою (див.: М’ясоїд, 2016а). Минає 27 років і діалог поновлюється: К. О. Абульханова уточнює свої формулювання, а дослідження В. А. Роменця називає “унікальним й по справжньому фундаментальним” (Абульханова, 2016; Abulkhanova, 2016). А. М. Ждан уточнює: “Саме В. А. Роменцю вперше вдалося всебічно відобразити включеність психологічної думки на всіх етапах її розвитку в історію культури. Представлена в цьому ключі еволюція психологічних знань вражає масштабністю, психологічні знання постають у своїй повноті, життєвості й значимості для вирішення проблем людського існування” (Ждан, 2012, с. 225). М. С. Гусельцева додає: “Володимир Андрійович Роменець – оригінальний і самобутній мислитель, представник української інтелектуальної традиції, людина енциклопедичного стилю мислення й культури діалогу” (Гусельцева, 2012, с. 44). Далі – самоцитовання: “В. А. Роменець... сам присутній у досліджуваному процесі і саме тому досягає більшого, а якщо вже по праву оцінювати його творчість, то набагато більшого за інших істориків і теоретиків психологів” (М’ясоїд, 2012д, с. 85).

Виразні висловлювання про творчість та особистість ученого див. у розділі “Постать В. А. Роменця в оцінках та характеристиках” (див.: Академік В. А. Роменець..., 2016), оцінки творчості – у книзі “Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія” (М’ясоїд, 2016д, с. 397–401, 460–467).

² Див.: М’ясоїд, 1997, 1998, 2003а, 2003б, 2003в, 2004, 2005, 2006а, 2006б, 2007, 2008, 2009а, 2009б, 2011а, 2011б, 2011в, 2012а, 2012б, 2012в, 2013, 20016а, 2016б, 2016в, 2016г, 2016д, 2017, 2018; М’ясоїд, Шатирко, 2016; М’ясоїд, 1994, 1997, 1998, 1999, 2004, 2006а, 2009а, 2013а, 2013б, 2015а, 2015б, 2016а, 2016б, 2018а, 2018б.

В. А. Роменець звертається до психології як з давних-давен триваючого процесу людського самопізнання й говорить: зрозуміти те, що відбувається у психології сьогодні, можна тільки з огляду на минуше, історичне, існуюче. Слова вченого “реально існує тільки історія науки” означають: *те, що не історичне – не минуше, а пропаще*. Реальним у психологічному пізнанні є закономірне, історико-логічне, а з огляду на непересічну роль здобутків окремого вченого – також психологічне (див: М’ясоїд, 2016д). *Дослідження у царині психології так чи інакше стосуються проблеми співвідношення історичного, логічного і психологічного*. Коли це дослідження творчості конкретного вченого – проблема стає наріжною й указує на потребу осмислити відмітні особливості психологічного пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бібліографія матеріалів про творчість В. А. Роменця налічує 151 позицію (див.: Праці..., 2016). Здебільшого це переказ окремих ідей вченого без заглиблення у його творчість, пошуку місця ідей в історії психології. Авторами ґрунтовних досліджень творчості вченого є К. О. Абульханова, М. С. Гусельцева, А. М. Ждан, В. О. Кольцова і Ю. М. Олейник, І. П. Маноха, Т. Д. Марцинковська, А. М. Марюков, В. В. Рибалка, О. Є. Соколова, В. О. Татенко і Т. М. Титаренко, А. В. Фурман (див.: Психологія вчинку... 2012; Академік В.А. Роменець..., 2016)³. На тлі цих досліджень публікації, які стають предметом аналізу, oprіч здивування і обурення, викликають тривогу з приводу стану, в якому знаходиться українська психологічна наука. Творчість В.А. Роменця заперечується, спотворюється, ігнорується, підпорядковується науковим інтересам автора інтерпретації його ідей.

Заперечення. І. Данилюк та І. Ягіяєв формулюють “критичні тези” таким чином: “В. А. Роменець спирається на анкетування та, очевидно, спостереження, які стосувалися лише абітурієнтів і студентів відділення психології..., однак навряд чи їм властива висока

зовнішня валідність <...>. Він лише переповідає отримані дані, відразу інтерпретує їх, не оформлюючи їх у належний спосіб, з визначенням віку і статі опитуваних, не створює відповідні таблиці та графіки <...>. Єдиним джерелом належного цитування є праці відомих науковців (Н. Вінер, Ч. Дарвін та ін.), спогади про своє життя і професійне становлення <...>. Виникає доречне бажання побачити чітку ієрархію і наступність етапів розгортання зацікавленістю науковою творчістю, яка би надавала читачеві короткий опис кожного з них і презентувала роздуми автора зручним для розуміння та запам’ятовування чином <...>. Висновки емпіричної частини загалом теоретичної розвідки В. А. Роменця потребують реконструкції за сучасних соціокультурних умов <...>. Довільна стилістика тексту може напружувати читача, який звик до значно структурованого та ясного стилю наукових статей, які відповідають вимогам сьогочасних журналів” (Данилюк, Ягіяєв, 2019, с. 119–220). *Автори “критичних тез” перекреслюють працю вченого про виховання творчих здібностей студентів*.

Мислення В. А. Роменця автори називають “гуманістичним”, його дослідження, іронічно, – “унікальним”. Начебто це “широкі узагальнення, які мало спираються на ретельно зібраний емпіричний матеріал” й не відповідають “основній лінії сучасної психології” (Там само, с. 118). Мовлять про дослідження творчої активності студентів, які опубліковані в англійських журналах, проте ілюструють їх даними про творчий процес у психічно хворих та дітей (див.: Там само, с. 119). *Ні до мислення В. А. Роменця, ні до змісту його праці це стосунку не має*. Про гуманістичне мислення він говорить у зв’язку із *сциєнтизмом* психологічної науки ХХ століття: для першого психічне є унікальним, для другого – закономірним, хоча унікальне – не менш закономірне, відтак гуманістична психологія “заходить у глухий кут суб’єктивізму” (Роменець, Маноха, 1998, с. 825). Так само безпідставним

³ Слід віддати належне російським історикам психології, які прочитують україномовні праці вченого й адекватно характеризують його теоретичні побудови. Так, М. С. Гусельцева бере за точку відліку ранні статті та кандидатську дисертацію В. А. Роменця, подає його творчість у “постнекласичній інтерпретації” (виокремлює інтегративні тенденції, комунікативну раціональність, культурно-гуманістичну епістемологію, антропологічний поворот); з огляду на етапи становлення української психологічної науки глибоко аналізує його ідею культурно-гуманістичної психології; відзначає, що “становлення психологічної думки в Києві відбувалося інакше, ніж в Москві”, наголошує, що місце ідей вченого в еволюції психологічних знань залишається непересічним (див.: Гусельцева, 2011, 2012, 2013, 2016). Водночас поширює його ідеї в російському психологічному середовищі (див.: Гусельцева, 2011) і розвиває їх у своїй докторській дисертації (див.: Гусельцева, 2015).

є оголошення мислення В. А. Роменця “феноменологічним”. *Мислення вченого – культурно-гуманістичне, його поступ відображає історичні рівні становлення психологічних знань й висвітлює відмітні особливості психологічного пізнання* (див.: М'ясоїд, 2016д, с. 47–49, 462–463).

Психологію творчості репрезентують статті (див.: Роменець, 1957, 1958, 1959, 1964, 1972), книги вченого (див.: Роменець, 1965, 1971, 2004). “Виховання творчих здібностей у студентів” (1973) – *логічне продовження лінії творчості В. А. Роменця*. Предметом дослідження спочатку виступають творчі здібності школярів, пізніше – студентів, й усе це одна й та ж *генетична психологія творчості*. У книзі 1973 р. з'являються нові ідеї: зокрема, поняття *творчість як вираження*, яке було центральним у статті 1972 р., конкретизується поняттям *трансдукції*: структура психічного переноситься на матеріальне й натрапляє на особливо гостру у молодому віці суперечність між теоретичним і практичним. Критики говорять неправду: в книзі відображенні відомі на той час дослідження у царині психології творчості. З приводу досліджень, автори яких акцентують увагу на емпіричних даних, В. А. Роменець говорить: “Теорією відкривається і нею завершується окремий процес наукового пізнання” (Там само, с. 195). Спочатку це абстрактна схема, далі включається інтуїція, фантазія, відбувається пошук “первісного факту”. У творчому русі самого В. А. Роменця, таким фактом стає *ідея вчинку* (див.: Роменець, 1965). Вчений має підстави стверджувати: “головне у вихованні творчих здібностей” – відірватися від схеми, інтуїтивно досягнути факт, відтворити його в образі, оформити як логічну структуру. В праці “Виховання творчих здібностей у студентів” він ретельно стежить цей процес.

У статті І. Данилюка та І. Ягіяєва немає ні “ретельного перечитання”, ні “аналізу методології” праці. Про “сучасні тенденції розвитку науки та культури” також ні слова. “Чудовою нагодою” автори скористалися, щоб

заперечити зроблене В. А. Роменцем у царині психології творчості⁴. Це важко зрозуміти: І. Данилюк є учнем В. А. Роменця (див. Вікіпедію), під його керівництвом він захищає кандидатську дисертацію і пише свою першу книгу (див.: Данилюк, 2003). У взаєминах учителя з учнем В. А. Роменець вбачає “найінтимніші механізми передачі та виховання творчих здібностей” (Роменець, 2018, с. 220). Утім додає: “Водночас тут виникає і своєрідна низка соціально-психологічних суперечностей, наприклад, від повного захоплення авторитетом ученого до повного його заперечення” (Там само). Можливо, це справді соціальна психологія. Раніше учень писав про вчителя, а нині в аналізованій праці пише протилежне (див.: Данилюк, 2016).

Спотворення. У 2017 р. бачить світ стаття І. В. Данилюка та Д. І. Ларіна “Становлення психологічної думки вітчизняної психології ХХ століття в структурі: інтеріоризація – катарсис – екстаз”. Саме за цією структурою В. А. Роменець характеризує *післядійовий рівень психологічних знань* (див.: Роменець, Маноха, 1998). Послідовно висвітлюються *компоненти вчинку* – ситуація, мотивація, дія, післядія... У ХХ столітті одні психологи тлумачать психічне як продукт *інтеріоризації* зовнішнього, інші наголошують, що людина намагається звільнитися від обтяжливих обставин, переживає *катарсис*, входить у стан *екстазу* й піднімається на вищі рівні буття. Психологія потрапляє у “стихію об'єктивної іманентності” й повертається лицем до людини. Українська психологія ХХ століття – *культурно-гуманістична*, позначена іменами О. О. Потебні, О. М. Веселовського, Д. М. Овсянико-Куликовського, С. Балея, В. Яніва... (див.: Там само, 1998, с. 352–356). В. А. Роменець приділяє увагу ідеям Г. С. Костюка, складає шану своєму вчителю О. М. Раєвському, *в цьому ж напрямі психології знаходить місце своїм працям*.

Інтеріоризація – катарсис – екстаз – етапи руху психологічної думки, які позначені внеска-

⁴ Вони не самотні. Google висвітлює сім навчальних посібників під назвою “Психологія творчості”, виданих в останні роки. У списку літератури посібника Л. О. Туриніної (2007) посібника В. А. Роменця немає. Є у списку літератури в посібнику С. П. Яланської, проте серед схарактеризованих нею восьми “підходів до вивчення творчості” та шести “стратегіальних підходів до розкриття творчої діяльності” місця для підходу В. А. Роменця не знайшлося. Натомість є сповнена банальностей “авторська концепція” (див.: Яланська, 2014, с. 60–61). Рецензенти посібника – академіки НАПН України С. Д. Максименко і В. О. Моляко. Останній – “лауреат Міжнародної рейтингової премії України у галузі психології імені В. А. Роменця” (див. Вікіпедію). Саме з нього Л. О. Туриніна і С. П. Яланська розпочинають історію психології творчості в Україні. Рецензент не заперечує, хоча отримав премія, покликану увіковічнити пам'ять його великого попередника.

ми вітчизняних учених. У статті І. В. Данилюка та Д. І. Ларіна немає жодного імені, яке б ілюструвало цей процес. Назва статті звучить актуально, та далі – набір не пов'язаних між собою речень: “В сучасних історико-психологічних дослідженнях недостатня увага приділяється ролі періоду «відкритої психологічної кризи» й вичерпується дослідженням Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна та його послідовників. Тому постає необхідність більш детального аналізу історико-психологічного дослідження періоду, який полягає у висвітленні думок представників Львівсько-Варшавської школи, харківської та ін. з урахуванням контексту культурно-історичного розвитку”. “Вивчення та пояснення історичного шляху науки – важлива передумова аналізу сучасних проблем та прогнозування тенденцій її розвитку. Ідеї та послідовні дії сучасного психолога, його досягнення та труднощі – лише один з моментів загальної траєкторії всесвітньо-історичного руху науково-психологічної думки”. “Постаючи для теорії невичерпним джерелом інформації, вони (дані досліджень – П. М.) слугують і засобом перевірки її істинності. Отже, на початку ХХ століття сформувалися основні течії, провідні пошуки у психології, пов'язані з ідеєю інтеріоризації” (Данилюк, Ларін, 2017, с. 145, 146, 147). *Ні логіки, ні психології.*

Анотація обіцяє “теоретичний аналіз психологічних проблем особистості в контексті вчинкової парадигми В. А. Роменця”, характеристику “періоду відкритої психологічної кризи”, висновок, що “становлення сучасної психологічної науки в Україні відбувається завдяки подоланню суперечностей у знаходженні людиною самої себе та у впровадженні комплексного системного підходу дослідження з урахуванням контексту становлення сучасної парадигми історико-психологічної науки” (Там само, с. 145. Курсив мій – П. М.). Формулювання висновку не зрозуміти, а в статті про нього не згадується. Так само не зрозуміти, що таке “історико-

психологічна наука”. Про “відкрити психологічну кризу” згадується, проте поняття залишається без визначення. Обіцяного “теоретичного аналізу...” також немає. *Що ж до “вчинкової парадигми В. А. Роменця”, то вона зводиться до посилання на книгу І. В. Данилюка! Посилань на праці В. А. Роменця у статті немає.*

Про кризу психології говорять, коли констатують відсутність методу, який би дав змогу узгодити суб'єктивне й об'єктивне (Bühler, 1927), протиставлення “матеріалізм – ідеалізм” (Рубінштейн, 1934), “біологічне – соціальне” (Виготський, 1982), орієнтацію психології і на природознавство, і на науку про дух (Ждан, 2008). Мовиться про кінець ХІХ – початок ХХ століття, коли В. Вундт, утверджуючи ідею наукової психології, загострює питання про сутність психічного паралелізмом своїх емпіричних і теоретичних досліджень. У ХХ столітті кризу психології оголошують методологічною, системною, перманентною (див.: Кольцова, 2004; Корнилова, Смирнов, 2006; Юревич, 2005)⁵. В. А. Роменець заперечує характеристику історії психології в термінах кризи: “Наукова психологія ХІХ і ХХ ст. час від часу відчуватиме настійну потребу повернутися після емпіричного бездоріжжя, безпринципного блукання в пошуках цього сенсу до філософських проблем людського існування” (Роменець, 1988, с. 4). *Те, що називають кризою, є наслідком відходу психології від свого культурно-гуманістичного призначення.* Позиція автора статті: “Особливу увагу... ми звертаємо на теорію вчинку в культурно-історичному аспекті, намагаючись віднайти першопричину розвитку кризи у психології” (Ларін, 2018), грубо суперечить змісту цієї теорії.

З приводу ідеї інтеріоризації, про яку йдеться у статті і яку терміном “впровадження культурного знаку” проводить Л. С. Виготський, В. А. Роменець говорить: “Психічне саме створює біологічні й соціальні чинники, створює культуру, зокрема культуру знаку”

⁵ А. В. Юревич наводить ознаки кризи психології: альтернативні моделі розуміння і пояснення психічного; оголошення кожним новим напрямом психології попередньої історії цієї науки набором помилок та артефактів; відсутність єдиної теорії і критеріїв добування, верифікації психологічних знань; некумулятивність знань; розчленованість психології людини на психічні процеси; існування психофізичного, психофізіологічного, психосоціального “паралелізмів”; відсутність прогресу в науково-психологічному пізнанні; наявність шкіл, “що не мають нічого спільного, окрім кордонів”, та теорій, “що, як і парадигми Т. Куна, несумірні одна з одною”. А. В. Юревич порівнює психологію з природознавством, яке так само унаслідок розмаїття теорій-ідей й доходить висновку, що “іншою вона принципово бути не може” (Юревич, 2001, с. 14). *Насправді психологія більш, ніж суттєво відрізняється від природознавства* (див. другу частину статті).

(Роменець, 1995г, с. 395). Це – *екстеріоризація*: людина виражає себе через культуру епохи, яку вчинковим способом буття створює. Катарсисом стає очищення від “розкиданості суб’єктивності”, екстазом – піднесення до безконечного, яким є світ. В. А. Роменець начебто говорить про себе Це у його творчості ідеї інтеріоризації протистоїть ідея екстеріоризації; катарсисом, звільненням від ситуації невизначеності при виборі шляху в науці стає ідея вчинку, екстатичне піднесення породжує ідею канонічної психології. *Історію психологічної думки висвітлює поступ думки великого вітчизняного вченого.*

У статті І. В. Данилюка та Д. І. Ларіна немає ні історії вітчизняної психології, ні думки.

Ігнорування. У статті 2018 р. “Гуманістична парадигма української психології” А. М. Маслюк, посилаючись на власний досвід викладання історії психології, констатує, що “українська психологія маловідома сучасному студенту” й ставить завдання з’ясувати “особливості зародження української психології в Києво-Могилянському колегіумі” та “чинники формування психіки українського народу” (Маслюк, 2018, с. 170). Без посилань на джерела, кількома словами автор подає ідеї І. Гізеля, Ф. Прокоповича, Г. Кониського, чомусь П. Юркевича (він жив двома століття пізніше) й уже на наступній сторінці стверджує, що “датою народження в Україні професійної психології можна вважати 1645–1647 роки”. Далі викладає погляди вчених української діаспори Я. Яреми і О. Кульчицького, де знаходить “розуміння психології українського народу в цілому та окремої особистості в руслі гуманістичної парадигми” (Там само, с. 179). *Про саму гуманістичну парадигму – ні слова. Ні слова про дослідження психологічних ідей у Києво-Могилянському колегіумі.* Заявою “особистість, яка не пам’ятає свого минулого, в майбутньому приречена на знищення” (Там само, с. 170), автор начебто глузує над читачем.

Перу В. А. Роменця належить 15 праць з історії психології в Україні (див.: Роменець, 2016), психологічні ідеї викладачів Києво-

Могилянського колегіуму він докладно висвітлює (див.: Роменець, 1990, с. 279–328). Ґрунтовні дослідження психології цього часу виконали П. М. Пелех (1949, 1952, 1955), В. М. Нічик (1978; 1986, у співавторстві з В. А. Роменцем; 1991), Ю. Т. Рождественський (2010, 2011). В. А. Роменець віддає належне попередникам, А. М. Маслюк не згадує жодного. Серед публікацій співробітників лабораторії загальної психології та історії психології імені В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України одна із статей цього автора сусідить зі статтею Ю. Т. Рождественського (див.: <http://psychology-naes-ua.institute/info/230/>), напевно, звідси походить його термін “професійна психологія в Україні”. Вочевидь *перебування в лабораторії імені В. А. Роменця (!) не завадило А. М. Маслюку розпочати відлік досліджень зародження української психологічної думки із себе самого.*

В Інституті психології за редакцією його фундатора Г. С. Костюка у 1952 р. вийшли “Нариси з історії вітчизняної психології (XVII – XVIII ст.)” (див.: Нариси..., 1952). У цьому інституті працювали П. М. Пелех, В. А. Роменець, Ю. Т. Рождественський, й тут же у “Психологічному часописі” (головний редактор – С. Д. Максименко) публікується стаття, яка перекреслює історію інституту. Як могло так трапитись? Відповідь підказує дослідник публікацій у подібних часописах: “Сплачені за сторінку 25 грн. гарантують, що, по-перше, у вас візьмуть все, що ви напишете, по-друге, те, що ви напишете не прочитають навіть ваші колеги <...>. Поступово, з вимиранням науковців старої школи, вони (наші сучасники – П. М.) стають єдиними фахівцями в своїй галузі і єдиними авторами статей у локальних «фахових» виданнях” (Пушкар, 2016). Останні він називає “мурзілками”⁶.

У 2018 р. А. М. Маслюк разом із І. М. Євченко адресують студентам психологічних факультетів навчальний посібник “Історія психології: філософський період”. Структура посібника аналогічна структурі посібників

⁶ Цитований автор має рацію. За кількістю публікацій учені НАПН України, в середньому за рік, майже втричі перевищують кількість публікацій учених НАН, а частка публікацій, індексованих у Scopus, – 1,5% проти 22% (див.: Сененко, 2019). Насправді, справа ще гірша, тому що це не Scopus Author ID, а статті, опубліковані в журналах, що входять до списку Scopus. Перевірив у Scopus Author ID імена вчених, яких називаю у цій частині статті, а це академіки, члени-кореспонденти НАПН, кандидати, доктори психологічних наук. Результат: “Author non found” (див.: <https://www.scopus.com/freelookup/form/author.uri>). Виняток – В. О. Моляко – 3 позиції. Допитливому читачу: моїх там (Myasoed, Miasoed) 8 позицій.

В. А. Роменця: психологія античності, арабська психологія, психологія середньовіччя, психологія Відродження, психологія Нового часу, психологія Просвітництва, психологія XIX століття, психологія в Україні. Немає психології Сходу та психології XX століття. Вченого стимулює досвід багаторічного викладання історії психології студентам-психологам, він прагне досягти “взірця навчального посібника” (Роменець, 1993а, с. 6), говорить про його “виховну спрямованість” (Роменець, 1990, с. 8), пише, що “здійснив спробу, зберігаючи науковий характер дослідження, дати в руки тих, хто вивчає даний предмет, навчальні посібники з детальним викладом класичних джерел, проводячи певну, створену ним самим, теорію історико-психологічного процесу й спираючись при цьому переважно на ідеї С. Л. Рубінштейна про вчинковий осередок психічного, на теорію М. Г. Ярошевського про форми детермінізму” (Роменець, 1993а, с. 3, 4. Курсив мій – П. М.).

Яку мету намагаються досягти автори нового посібника з історії психології? Чому їх не вдовольняють посібники, створені видатним ученим, учителем багатьох поколінь психологів України? На підставі якої теорії вони реалізують свій задум? Яке завдання перед собою ставлять? Виявляється, “в простій доступній формі автори пояснюють складний світ психології у філософський період її розвитку” (Євченко, Маслюк, 2018, с. 2)⁷.

Ім'я В. А. Роменця не згадується. У списку використаних джерел є назви його праць про психологію Стародавнього світу, середньовіччя, Відродження, XX століття. Немає назв праць про психологію Просвітництва, психологію XIX – початку XX століть, хоча на підставі таблиці з останньої під назвою “Вчинковий принцип в історії психології” (див.: Роменець, 1995г, с. 70–71) автори вибудовують

свою, під назвою “Основні етапи історії психології (за І. М. Євченко, А. М. Маслюк)”. З цієї ж таблиці, вибірково і без пояснень, беруть імена мислителів, що представляють античну, середньовічну психологію, психологію епохи Відродження... Наступні таблиці В. А. Роменця (див.: Там само, с. 72–76), які дають уявлення про бачення вченим етатів історії психології, автори ігнорують.

За В. А. Роменцем, історія психології послідовно висвітлює *ситуацію, мотивацію, дію, післядію вчинку*. Психологія Первісного суспільства, Стародавнього світу, середніх віків – ситуація значень, конфлікту, колізії; психологія епох Відродження, Бароко, Просвітництва – мотивація як така, боротьба мотивів, прийняття рішення; психологія XIX – початку XX століття – мета, засіб, спосіб дії; психологія XX століття – інтеріоризація, катарсис, переображення. *Віхи історії – етапи людського самопізнання й історичні рівні становлення психологічних знань*. У згадуваних таблицях В. А. Роменця є поділ на міфологічний, філософський, науковий етапи, та він умовний. “Історична психологія породжує новий образ психології і через цей образ сама себе усвідомлює” (Роменець, Маноха, 1998, с. 60). *Усвідомлює через теорію, за якою логічно слідує філософське осмислення автором образу психології*. XX століття – це також філософський етап історії психології.

Психологія для І. М. Євченко і А. М. Маслюка – “молода наука, що отримала самостійність від філософії в 1879 році” (Євченко, Маслюк, 1998, с. 46). Це рік заснування В. Вундтом першої психологічної лабораторії. Е. Борінг розпочинає відлік психології із цієї дати (див.: Boring, 1950), ця позиція систематично відтворюється у працях західних (див.: Люк, 2018) і російських істориків (див.: Ждан, 2008; Марцинковская, 2011; Ярошев-

⁷ Це саме автори говорили мені на сторінці Фейсбук “Андрій Малюк” (господар сторінки знищив записи від “28 января 2019 г.”, проте у мене залишився їхній скріншот). І. М. Євченко на тій сторінці пояснила, що “праці В. А. Роменця розраховані на науковців”, “складні для сприймання студентами”, що “слід розрізняти теоретиків і практиків” й додала: “Навіщо теоретичні дослідження без практичної діяльності? Яка користь лише з теорії?”. Про співвідношення теорії і практики психології писав раніше: практикою є думка в її історії та опредметненнях; психолог приречений бути теоретиком і практиком в одній особі; саме він, якщо продовжує зроблене до нього, способом своєї діяльності утілює практику психології (див.: М'ясоїд, 2003б, 2005; Мясоед, 1993, 2015б). Тоді ж сказав, що мені шкода студентів, які вивчають “спрошену” історію психології. І. М. Євченко у відповідь порадила мені проаналізувати “конкретний матеріал”. З прагненням це зробити й не маючи у той час змоги придбати посібник, я звернувся до неї, а також А. М. Маслюка, попрохавши надіслати книгу або ж верстку. Обидвоє відмовили, відмовили й у рукопису – “це і є верстка” (e-mail від 27 серпня). З текстом не працювали редактори, видавництво, немає грифу Міністерства освіти і науки, кам'янець-подільська друкарня рукопис просто розмножила. Рецензенти – Н. В. Чепелева і вже згадуваний І. В. Данилюк. Історія психології до наукових інтересів Н. В. Чепелевої не входить (див. Вікіпедію), та як можна було, знаючи праці В. А. Роменця, рекомендувати текст цих “практиків” як посібник з історії психології?

ський, 1985а)⁸. В. А. Роменець, хоча розгортає зовсім інше бачення історико-психологічного процесу, схвально відгукується про попередників (див.: Роменець, Маноха, 1998, с. 895–963).

Для І. М. Євченко і А. М. Маслюка попередників не існує, на історико-психологічні дослідження вони не зважають, своє бачення подають “зовсім простою схемою: психологія як наука про душу, психологія як наука про свідомість, психологія як наука, що вивчає закономірності, прояви і механізми психіки” (Євченко, Маслюк, 1998, с. 46). Це навіть простіше за таблицю, з якої, незрозуміло для чого, розпочинають. Те, про що вони розповідають, студенти можуть прочитати у Вікіпедії. Посилання на неї є, ймовірно, звідси автори черпали знання про історію психології. Виняток становить розділ “Міф про Психею”, стосовно іншого тексту він непропорційно великий, та ні аналізу міфу, ні зв'язку із наступним немає. Розділ “Українська психологія” автори розпочинають з уявлень наших пращурів про душу, а продовжується він так само, як і в статті А. М. Маслюка. *Оце й вся українська психологія*. Ігнорування праць академіка В. А. Роменця, інших ґрунтовних історико-психологічних досліджень обертається небаченою мною досі примітивізацією психології.

Текст І. М. Євченко і А. М. Маслюка стає в шерех йому подібних (див.: Історія психології..., 2012; Історія психології..., 2016; Жуков, Жукова, 2009; Корольчук, Криворучко, 2004; Махній, 2016). На здобутки академіка В. А. Роменця автори не зважають, на власну теорію, яка б пояснювала процес набуття психологічних знань, не спроможні. Натомість розмножують тексти своїх, здебільшого недолугих лекцій, називаючи їх “навчальними посібниками” (у більшості з них немає грифу Міністерства освіти і науки України). За межі конкретного університету ці “посібники” зазвичай не виходять, студенти цих викладачів змушені їх купувати та переказувати. По-

рівняння цих “посібників” із посібниками В. А. Роменця показує низьку, часом катастрофічно низьку кваліфікацію тих, хто береться за текстовий виклад історії психології. Ілюструється стан викладання цього курсу, в цілому – рівень підготовки психологів в Україні⁹.

Докором лунають слова Володимира Андрійовича: “Історія психології – не міркування на дозвіллі про якийсь безконечний мало визначений предмет, не школа помилок попередників, які треба знати, щоб не повторювати їх у своїх дослідженнях, а невпинна праця, котра вимагає більше наснаги й часу, ніж може їх мати окрема людина, яка, проте, відважилась увійти у своєрідну тривалу містерію самовідданих пошуків у напівтемряві, щоб, зрештою вийти до берега океану, осяяного сонячним світлом істини. Але це не істина закостенілого знання, а така, що, піднімаючи людину до нового обрію, відкриває перед нею ще більше загадок, ніж їх було до початку містеріальної феноменології” (Роменець, Маноха, 1998, с. 962).

Володимир Андрійович говорить про складну царину наукової діяльності й звертається до тих, хто стає на шлях, який сам невтомно і самовіддано торує, сподіваючись, що справа його життя буде продовжена.

Підпорядкування науковим інтересам. В. О. Татенко обґрунтовує нову – *суб’єктно-вчинкову* – парадигму в психології шляхом “сутнісного довизначення” теорій С. Л. Рубінштейна і В. А. Роменця: “Суто людське, душевне, духовне, психічне не може визначатися як «ззовні» детерміноване без урахування його відношення як цілого до самого себе і до інших цілих. Зрозуміло, що принцип пояснення через «інше» є необхідним, але недостатнім, особливо ж у випадках, коли об’єкт і суб’єкт збігаються, становлять одне й те саме”. Звідси “принципова неможливість вчиняти під впливом зовнішніх стимулів” (Татенко, 2006, с. 324, 344).

⁸ П. Саугстад, з огляду на внесок Е. Борінга у становлення традиції історико-психологічних досліджень, висновок: “Той, хто пише історію науки, формує і саме наукове знання” (Саугстад, 2008, с. 14). *Знання, які психологія набуває упродовж свого історичного становлення, стають певним чином організованою системою у творчості дослідника цього процесу.*

⁹ Автор цього тексту небадужий до викладання курсу загальної психології (див.: М’ясоїд, 1997, 1998а, 1998б, 2011в, 2022г, 2013; М’ясоїд, 1997, 1998). “Навчальні посібники” з курсу тепер видає чи не кожна кафедра психології (див. сайти кафедр), навіть для студентів окремих факультетів (див.: Атаманчук, 2014). Насправді це розмножені у місцевих друкарнях тексти з визначеннями понять, автори яких пропонують студентам придбати, “щоб скласти екзамен”, компенсуючи у такий спосіб витрачені на розмноження кошти. Рецензували ці тексти професори, доктори психологічних наук, нерідко автори таких самих “посібників”.

Заперечується наріжний у творчості В. А. Роменця і С. Л. Рубінштейна принцип детермінізму (див.: М'ясоїд, 2009б, 2009в, 2009в, 2012в; Мясоед 2009а, 2009б, 2013а, 2013б). *Психічне детерміноване способом буття людини у світі*. Якщо ж суб'єктність “запотенційована цілісно, тотально, системно, на всіх рівнях”, а “лінійно-нелінійний процес її порівневої ініціативної самоактуалізації за власне людським проектом розпочинається вже зі стадії зиготи” (Татенко, 2006, с. 327–328), то на *на місці принципу детермінізму – принцип преформізму*. Суб'єкт та об'єкт справді збігаються: людина намагається пізнати психічне, послуговуючись власним психічним. Утворюється коло пізнання. Виходом із нього стає властиве і С. Л. Рубінштейну, і В. А. Роменцю *не-класичне, моністичне мислення у психології* (див. другу частину цієї статті).

Стаття В. О. Татенка бачить світ у збірнику “Людина. Суб'єкт. Вчинок”, укладеному за його редакцією й виданому до 80-річчя від дня народження В. А. Роменця. *Досліджень творчості вченого у збірнику немає*. Називатися він мав би “Людина. Вчинок. Світ”. *Назва збірника не відповідає категорійній рамці мислення вченого*. За В. А. Роменцем, учинком людина історично утверджує своє буття у світі, у цьому процесі пізнає й переображає себе. Текст ученого у збірнику подається, але під вигаданою назвою “Вчинок і постання канонічної психології”. Насправді це текст “Основ психології” (див.: Роменець, 1995б) та “Історії психології ХХ століття” (див.: Роменець, Маноха, 1998, с. 726–743) і публікується він під назвою “Вчинок і світ людини”. *Категорія “світ” у назвах збірника і тексту В. А. Роменця відсутня не випадково. Творчість ученого підпорядковується науковим інтересам автора інтерпретації його ідей*.

Своїми опонентами В. О. Татенко вважає тих, хто розглядає людину як “частинку чогось більшого” – макрокосмосу, історичного поступу суспільства, соціального організму тощо. Тоді його опонентами одразу ж стають С. Л. Рубінштейн і В. А. Роменець: “Світ усвідомлює себе через Людину. Людина – дзеркало Всесвіту” (Рубінштейн, 2003а, с. 280); “Психічне постає образом буття, його зрізом, що уможливує самопізнання світу через живу істоту” (Роменець, 1995г, с. 595). Психології належить донести людині світоглядні орієнтири “дійсного переображення”, які полягають не в “суб'єктивній ізольованості”, а в єдності

об'єктивного і суб'єктивного. “Це відкритий світ, одне небо і одна земля, справжній монізм як результат злиття, накладання, єднання безлічі «мікросвітів»” (Роменець, Маноха, 1998, с. 735).

У В. О. Татенка принципово по-іншому: предмет психології – то “суб'єкт свого психічного світу” (Татенко, 1995а, с. 37), то “внутрішня детермінація вчинкової активності” (Татенко, 1995б, с. 507), то “ставлення людини до самої себе як усвідомлюваної і розвивальної себе через учинок душевно-духовної істоти – автора і відповідального виконавця проекту власного буття” (Татенко, 2006, с. 352). У цьому зв'язку йде посилання на поняття В. А. Роменця *суб'єкт психічної активності* (див.: Роменець, 1993б), без уваги, що це суб'єкт “у його дієвості – ситуативній, мотиваційній, суто дійовій, а також післядійовій” (Роменець, 1995г, с. 10). Отож *досліджується не суб'єкт вчинку, а вчинок суб'єкта*.

“*Діалектичний перехід людини і світу – ось що таке вчинок*. Він виступає універсальною категорією, і з нього слід починати і ним слід завершувати систему психології” (Роменець, Маноха, 1998, с. 150). Якщо такою категорією є суб'єкт”, то до теорії вчинку це не має жодного відношення. За В. А. Роменцем, не суб'єктність, а суб'єктивність у її вчинковому наповненні характеризує історичний шлях людини. Мовиться про *практику як учинкової природи освоєння-творчості* (див.: Алієв, М'ясоїд, Фурман, 2012; Алієв, Мясоед, 2013). Людина вчинком поєднується із буттям, у цьому єднанні, криються джерела пізнання нею світу, себе самої й свого місця у світі. Висвітлюються фундаментальні смисложиттєві аспекти самої людини, даються відповіді на одвічні питання: як людина утверджує себе у світі? чим є світ, буття, історія, час? як вони пов'язані із самою людиною? *Оголошення В. А. Роменця причетним до “української школи психології суб'єкта” є недоречним і безпідставним* (див.: Татенко, 2011).

Із посиланням на творчість В. А. Роменця В. О. Татенко пов'язує суб'єктно-вчинкову парадигму з гуманістичною психологією. Але ж це “психологія Мюнхгаузена, що сам себе піднімає за волосся” (Роменець, Маноха, 1998, с. 825, 826). Терміни “самоздійснення” та “самореалізація” мають “преформістський відтінок і вказують на розгортання вже наявного змісту..., а це, своєю чергою, виключає соціально-комунікативний смисл людсь-

кої природи” (Там само, с. 736). Варто згадати й про “куций антропологізм, що не враховує об’єктивного місця людини у світі” (Рубінштейн, 2003б, с. 359).

Суб’єктно-вчинкова парадигма начебто “створює широкі можливості, щоб... інтегрувати в сучасній психології традиційно конкуруючі між собою... методологічні підходи” (Татенко, 2006, с. 354–355). *Інтеграція психології здійснюється в межах окремо взятої теорії*. Так це відбувається в теорії С. Л. Рубінштейна і так само – в теорії В. А. Роменця. Метою стає побудова “цілісної, гармонійної, більш «людської», гуманістичної картини психічного життя” (Там само). *Теорії С. Л. Рубінштейна і В. А. Роменця саме такого ґатунку*. Сутнісне до визначення теорій учених, про яке говорить В. О. Татенко, справді на часі (див. другу частину цієї статті).

* * *

Віталій Олександрович не відповідає на критику обґрунтувань суб’єктного підходу (див.: М’ясоїд, 2001, 2003б, 2009в, 2016г, 2016д, 2018; М’ясоїд, 2015б, 2018а). Спочатку я пов’язував це з феноменом *низхідної сліпоты*: не буде член-кореспондент НАПН України реагувати на закиди психолога інтернату. Наразі переконаний в іншому: ілюструється *відсутність в українській психології наукової комунікації* з належним рецензуванням, творчим діалогом, боротьбою ідей... Ба більше: ілюструється *інтелектуальна і моральна деградація представників української психологічної еліти*, “Одісея” психології з її “пихатим примітивізмом..., напівправдою..., науково-адміністративним пресом..., фантомами самодостатності..., майстрами вигідного пристосування..., *де своїх правдивих авторитетів не визнавали, не поважали і, мабуть, ще довго не будуть сприймати як національний скарб*” (Фурман, 2001, с. 5–10. Курсив мій – П. М.)¹⁰. Тільки так можна пояснити заперечення, спотворення, ігнорування, примітивізацію творчості В. А. Роменця, підпоряд-

кування її науковим інтересам автора інтерпретації його ідей.

Коли Володимир Андрійович говорить, що сучасна психологія, яка протиставляє себе старій, “сама стає активним здобутком історії”, він має на увазі наукові дослідження. Дослідження, про які йдеться, взагалі не мають відношення до науки. *Немає поняття про минуле, руйнують спадкоємність у поступі психологічного пізнання*. “Гине і теорія, і історія психології” (В. А. Роменець). На часі характеристика принципу історизму в дослідженні поступу психологічного пізнання, через яке психолог утверджує свою присутність у цьому процесі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вважається, що стан історико-психологічних досліджень “не створює проблеми... Із різних історій ми можемо робити різні висновки, порівнювати їх і дискутувати” (Смит, 2008, с. 7). Як можна порівнювати, не маючи підстав для порівняння? Різні висновки стають неминучими, дискусії – марними. Не марними вони стають тоді, коли пошуки завершуються теорією історико-психологічного процесу. *Історичне стає логічним у теорії конкретного вченого*. Відкривається можливість дослідити зміст принципу історизму у психології.

Завдання цієї частини статті – схарактеризувати співвідношення історичного і логічного й висвітлити відмітні особливості психологічного пізнання. Завдання вирішується шляхом аналізу мислення В. А. Роменця, інших істориків і теоретиків психології, а також епістемології. Висновки автора статті, як і раніше, виокремлюються курсивом.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У мінливому русі історії психології абсолютним є тільки рух, теорія історії психології його призупиняє. Автор теорії цього не помічає й потрапляє в полон ним же створеного. “Нові теоретичні концепції розпочинають своє життя у боротьбі зі старими пануючими теоріями, з

¹⁰ Ілюструється “стратегія і практика напівправди..., недорікуватий досвід психологування, що нагадує театр абсурдного мекання, де кожен реалізується на повний зріст своєї конформності, амбітності і лицедійства..., всесильний клан із повним обсягом воістину виняткових сервісних послуг: від запрограмованих виступів, диспутів і делегатів до написання кандидатської чи докторської, успішного захисту і безвідмовного отримання диплома”, де “*конвеєр підготовки психологічної еліти став... вельми успішним бізнес-проектом*” (Фурман, 2004, с. 7–13. Курсив мій – П. М.).

Близькі уявлення про сучасну українську психологічну науку я виніс із вивчення обґрунтувань і стану практичної психології в системі освіти України (див.: М’ясоїд, 2003б). Разом із висновком, що існуюча, у формі інститутів НАПН, організація науки себе вичерпала й може бути знищена без шкоди для системи освіти. Підтримую пропозицію перетворити НАПН України на громадську організацію (див.: Сененко, 2019).

їхнього заперечення й абсолютизації здійснених відкриттів, які підносяться до універсального принципу побудови нової психологічної системи” (Будилова, 1969, с. 155). Автор теорії психології засвідчує свою безпосередню присутність у досліджуваному процесі. Коли теорія визнається науковим співтовариством, стає предметом аналізу, відкриває шлях іншим дослідникам, вона сама стає історією й водночас логікою поступу психології. *Історичне стає логічним на підґрунті психологічного, де психологічним є мислення автора теорії психології.*

У вивченні поступу психологічного пізнання доречно перейти від номотетичного до ідеографічного підходу, від Multiple-case study до Single case study (див.: Кононович, М'ясоїд, 2019; Gustafsson, 2017; Zaidah, 2006). *Загальне, схарактеризоване через індивідуальне, наповнюється новим змістом.*

Теорія психології, принцип історизму, мислення психолога. За О. О. Будиловою, теорія психології є продуктом історії пізнання психічного. Нові знання породжують нові проблеми, вирішувати яких покликані нові теорії. Об'єкт є детермінантою пізнання, історія психології складається з етапів відображення цього процесу, так вона “входить у теорію”. Історичне стає логічним. “Суб'єктивний бік” цього процесу виявляється у виборі методів дослідження, в узагальненні фактів, в особливостях мислення автора теорії. Він залишається носієм суспільної свідомості, ідеології, залежить від усієї сукупності об'єктивних умов наукового пізнання людиною дійсності. “Логічне відповідає історичному в його суті, але історичне існує у своїй об'єктивній конкретності” (Будилова, 1988, с. 234). Логічне не можна зрозуміти поза історичним, історичне – поза логічним, “у цьому полягає суть методологічного принципу єдності логічного та історичного”. *Йдеться про співвідношення історичного і логічного у теорії взагалі, а не в теорії конкретного автора. Принцип історизму не стає інструментом аналізу процесу набування психологічних знань* (див.: Будилова, 2009).

О. О. Будилова спирається на ідеї К. Маркса. Е. В. Ільєнков інтерпретує їх таким чином: логічне, закони і форми мислення – результат від початку практичної діяльності людини; історія здійснюється незалежно від свідомості людини; логічне відкривається “заднім числом”; без логічного немає історичного (див.: Ільєнков, 1960). У філософській енциклопедії

говориться, що історичне “розкриває конкретні особливості розвитку об'єкта”, а логічне “є відображенням історичного розвитку об'єкта... в системі абстракцій” (Кукарцева, 2009, с. 335). *Логічне слідує за історичним й постає як система абстракцій, та це абстракції конкретного вченого, а не абстрактного пізнання.*

О. О. Будилова обстоює системний підхід і закликає аналізувати і методологічні основи теорій психології, і творчість діячів науки, і застосовувати підхід, “який на чільне місце ставить категорійний аналіз” (Будилова, 1988, с. 240). У такий спосіб вона опонує М. Г. Ярошевському, автору *категорійного підходу* й, напевно, йому адресує слова про “абсолютизацію здійснених відкриттів”. *Усупереч твердженню про об'єктивний характер психологічного пізнання, мовиться про психологічне в історико-логічному.*

За М. Г. Ярошевським, щоб зрозуміти історію психологічних ідей слід розрізнити предмет та об'єкт – “незалежну від пізнавальних можливостей суб'єкта психічну реальність” і категорійний апарат, який охоплює поняття і принципи пояснення цієї реальності. Категорії регулюють діяльність ученого й визначають пояснення ним досліджуваної реальності. В науковій діяльності це “надсвідоме”, що входить у мислення вченого, причому незалежно від його намірів. “Наукові ідеї й теорії не є спонтанним творінням розуму. Вони народжуються і перетворюються під впливом потреб суспільства, соціальної практики” (Ярошевський, 1985а, с. 529). Ключова роль у психологічному поясненні належить *принципу детермінізму*: психічне включається в щоразу іншу систему відношень, відбувається становлення категорій психології, змінюється предмет цієї науки. *Соціальні чинники* зумовлюють історичну динаміку детерміністичного пояснення; *предметно-логічні* – стосуються структур наукового мислення, лежать в основі їхніх перетворень, переходів від одних форм пояснення до інших; *особистісно-психологічні* – впливають на психологічне пізнання, проте підпорядковуються “історичній логіці”. Учений – “суб'єкт всезагальної праці”.

М. Г. Ярошевського об'єднує з О. О. Будиловою бачення історії психології об'єктивним процесом й ототожнення понять *психологічне* і *наукове пізнання*. Він заперечує пояснення творчості в термінах психології: “І художній стиль, і наукова парадигма рівною мірою детерміновані чинниками культури” (Яро-

шевський, 19856, с. 17). Але ж *чинники культури невіддільні від психології людини*, це вихідний момент бачення В. А. Роменцем історико-психологічного процесу. Та й психічна реальність не є “незалежною від пізнавальних можливостей суб’єкта”. *Історія психологічних ідей залежить від того, як саме вчений осмислює предмет дослідження.*

За М. Г. Ярошевським, *логічним* в історії психології є категорійний рух психологічного мислення, *історичним* – відтворення цього руху у формах психологічного пояснення. Принцип історизму постає складно організованою *теорією історії психології*, що розгортається у низці праць ученого і вирізняє його серед багатьох інших дослідників психологічного пізнання. В. А. Роменець мав підстави вважати М. Г. Ярошевського “одним із найвидатніших сучасних істориків психології” (Роменець, Мануха, 1998, с. 41).

Мислення історика психології М. Г. Ярошевський називає “мисленням другого порядку” (Ярошевський, 19856, с. 3). У його власних історичних дослідженнях це рефлексія над категоріями психологічної думки у її зародженні і розвитку. Та “категорії, раз виникнувши, набувають певного статусу відносної самостійності, над ними можна тепер здійснювати логічні операції чим далі, тим більше формального характеру” (Роменець, 1983, с. 378–379). *Процес формалізується, індивідуальне нівелюється й, зрештою, зникає.* Висновок про об’єктивний зміст психологічного пізнання виглядає логічним. *Що правда, логіка залишається без психології.*

Системний підхід О. О. Будилової і категорійний аналіз М. Г. Ярошевського ґрунтуються на марксистському тлумаченні історії як об’єктивного, суспільно-історичного процесу. Історія, людина, її буття характеризуються через зміну способу виробництва; пізнання людиною світу, долучення до світу через переживання, свобода людини, творчість виявляються вторинними явищами (див.: Маркс, 1955). *Ідеальне* виступає похідним від матеріального, *практика* мислиться як вияв історичного закону. Тоді на якій підставі, говорячи про всевладну дію історії, марксист

вибудовують проекти майбутнього, жертвуючи поколіннями людей? (див.: Поппер, 1993).

К. Маркс характеризує психологію людини на *дійовому рівні становлення психологічних знань* (див.: Роменець, 1995г, с. 306–321). Пояснюється перехід матеріального в ідеальне, про ідеальне як таке не йдеться. Панує орієнтація на матеріальне, духовне відступає на задній план. “Принцип практики” супроводжується революціями, війнами, голодоморами... Дія “сліпа”, у ній “споконвічна людська тупість учинку, з якої постає його справжній, неподоланий абсурд” (Там само, с. 600). Марксистська психологія абсолютизує дію і потрапляє у глухий кут, психологи-марксистки змушені коригувати свої позиції (див.: Мясоед, 2009б, 2018а, 2018б)¹¹. *Для В. А. Роменця практикою є вчинок, що через свої складові характеризує сповнений драм і злетів поступ людського самопізнання і самотворення.* Йому очевидні недоліки психології, зосередженої на матеріальному, він повертає її лицем до ідеального, духовного, наголошує, що психічне має власну цінність, смисл, є реальною силою буття людини, що на часі “взаємна творча доповнюваність матеріального та ідеального у тлумаченні людського ества” (Роменець, 1995г, с. 31–34). *Постає теорія історії всесвітньої психології.*

Учинок заявляє про себе *ситуацією*: людина пояснює середовище свого життя й значеннями передає свою причетність до нього. Далі у самій собі вона знаходить джерело свого існування, це *мотивація вчинку*. Світ чинить опір, людина діє, проте виробничо-технічним способом й веде світ до “космічної катастрофи”. Вона прагне до світлого майбутнього, та не знає, куди рухається, задля чого живе, якою є насправді, пізнає себе тільки тоді, коли усвідомлює співвідношення між очікуваним та отриманим, здобутками і втратами. Це – *післядія* й нове відображення психології епохи у формі теорії. Висвітлюються *історичні рівні становлення психологічних знань*.

В. А. Роменець опонує М. Г. Ярошевському: науковим у психології є будь-яке, а не тільки детерміністичне, пояснення, що зали-

¹¹ Марксист С. Л. Рубінштейн (див.: Рубінштейн, 1934, 1989а, 1989б, 2003а) в останній період творчості проводить “основну лінію виходу за межі марксизму”: будь-яке ставлення людини до світу, включаючи споглядання, її етичні, естетичні, моральні переживання є способом буття людини у світі; *психічне* – не просто відображення буття, а властивість, через яку отримують визначення і людина, і світ; *людина* є “частиною буття, суцього, що загалом усвідомлює *все буття*” (Рубінштейн, 1989б, с. 357). В. А. Роменець додає: “Все слід розуміти через спосіб існування людини, тобто через людський зріз як дзеркало Всесвіту” (Роменець, Мануха, 2018, с. 146).

шає свій слід в історії пізнання людиною світу і самої себе; історія психології не зводиться до становлення категорій психологічного мислення, це поступ пізнання людиною до себе самої; психологія покликана досліджувати сутність і призначення психічного у взаєминах людини зі світом, її центральна проблема – *проблема людини*. Принцип детермінізму продуктивний у плані пошуку рушійних сил і періодизації історико-психологічного процесу, проте не дозволяє аналізувати психологічну думку незалежно від того, відповідає вона цьому принципу, чи ні. Потрібен логічний осередок, котрий би утримував у собі поступ психологічного пізнання в усіх його формах. Таким осередком є *ідея вчинку*, вона “імпліцитно міститься у всесвітній психології, в її історичному русі” (Роменець, 1993а, с. 4).

Простежується перехід: абстрактні визначення принципу історизму (О. О. Будилова), загальні – через історичні форми психологічного пояснення – визначення (М. Г. Ярошевський); конкретні – через аналіз теорії історії психології – визначення (В. А. Роменець). Історичне стає логічним, та мислення В. А. Роменця вже не другого, а третього порядку: *це рефлексія над історію психології й водночас – над процесом рефлексії*.

Учений заперечує і “антикваризм” – сприймання минулого через минуле, і “презентизм” – погляд на минуле крізь призму сучасної теорії. “Справжній історизм” передбачає розуміння теорії як історичного й водночас логічного продукту. В пошуках логіки історик спирається на певний принцип, шукає порядок у досліджуваному матеріалі, знаходить, що факти психології існують у формі певної інтерпретації. “Історія психологічної науки – сукупність оригінальних, пов’язаних між собою інтерпретацій психічної реальності” (Там само, с. 10). Інтерпретація виявляється однобічною, багатство психічного не вкладається в рамки системи психології, остання руйнується. “Оскільки історичне завершується, підсумовується у певній послідовності, воно стає логічним. Суперечність системи, її логіки призводить до необхідності розгортання історичного процесу пізнання” (Там само). “Теорія та історія взаємозалежні. При спробах розірвати їхню єдність гинуть обидві” (Роменець, 1988, с. 7). Потрібен “принцип індивідуалізації”, щоб показати, як унікальне, психічне, поєднується зі всезагальним, яке через нього себе виявляє.

За п’ять років – продовження: “Система – це *дуб*, який породжує *жолудь*, а цей останній не має іншого *буттєвого* призначення, як вирости у розлоге міцне дерево. Так здійснюється коловертъ природи, і так здійснюється коловертъ мислительного (теоретичного) і реального (практичного) освоєння світу, зокрема світу людської психіки” (Роменець, Маноха, 1998, с. 826–827). *Всезагальне виступає розгортанням наявного змісту*. Це “рух за принципом кільця (повернення до вихідних позицій) або спіралі (повернення, але разом із тим певне збагачення принципами і фактичним матеріалом)” (Там само). *Одна форма теорії долає іншу, забезпечуючи неперервність історичного мислення у психології*. Є “канон”: він входить у мислення психолога, підносить його до рівня теорії, а потім долає. Це “систола і діастола” теорії, її “архітектор і руйнівник”. Каноном мислення є вчинок, саме йому належить стати логічним осередком її теорії. *В. А. Роменець характеризує процес власного мислення, його ідея вчинку – той наявний зміст, що розгортається за “принципом спіралі” і стає теорією вчинку*.

“Будь-який рух психологічної теорії є вже історією психології, а підсумок у її спробах визначити результат, досягнення історичного руху є намагання побачити саму систему, зафіксувати її, щоб належним чином усвідомити. Але вона виявилася тим багатоліким Протеєм, якого марно намагався вловити Одиссей, щоб дізнатися про долю своєї дружини Пенелопи. Разом із тим у цій ситуації вгадується дійсне співвідношення теорії та історії психології” (Там само, с. 828). *Теорія стає історією у мисленні психолога, що не знає закінчених форм*.

На часі дослідження *учинкової спіралі мислення*, про яку говорить В. А. Роменець, аналізуючи принцип історизму у психології.

Історичне, логічне, психологічне. Психологічне пізнання до зусиль окремої людини не зводиться, та за їх допомоги здійснюється. Дослідник вивчає праці попередників, знаходить прогалини у їхніх міркуваннях, через творчий діалог виходить на власне бачення психічної реальності, яке утворюється своїм мисленням. Утворюється сукупність не випадково пов’язаних між собою теорій-ідей. *Історичне стає логічним, логічне – історичним у мисленні психолога. Поряд із категоріями історичного та логічного має*

стояти категорія психологічного¹². Слід розширити межі “принципу індивідуалізації в аналізі теорії психології” (В. А. Роменець). *Мислення автора теорії – спосіб об’єктивності ним власного шляху в науці*. Якщо історія психології не має логіки, це означає, що психологічна думка рухається хаотично, якщо вона не має психології – що здійснюється сама по собі. *Теорія психології – історико-логіко-психологічний продукт*. Категорії історичного, логічного, психологічного стають інструментом дослідження психологічного пізнання в цілому і на рівні окремої теорії (див.: М’ясоїд, 2016д).

Теорія вчинку поглиблюється, ускладнюється, стає теорією творчості, історії всесвітньої психології, історичної психології, життєвого шляху людини, філософії минушого, теорією джерел людського буття, людини як натхненної особистості, канонічною психологією. Остання – завершальний виток учинкової спіралі і *післядійовий рівень становлення психологічних знань*. “Людина переживає те, що вона сама здійснила, виробляє нові настановлення для майбутніх учинків, і саме на ґрунті післядії виявляється справжня психологія людини” (Роменець, Мануха, 1998, с. 51). Особа переповнюється минулим, звільняється від обтяжень, виробляє нові настановлення, прагне стати іншою. Здійснюється процес, що описується термінами: *інтеріоризація, катарсис, переображення* (див.: Роменець, 1995г, с. 71). Цей же процес відбувається у мисленні В. А. Роменця: він вбирає в себе ідеї, висловлені до нього (*інтеріоризація*), виходить на ідею вчинку (*катарсис*), розгортає нове бачення психології (*переображення*). *Історичне стає логічним*. Творчість ученого має логічний початок, логічне продовження і логічне завершення.

Учинкова спіраль мислення рівною мірою характеризує процес і предмет мислення В. А. Роменця. В “Історії психології” (1978) ідея вчинку стосується тільки етапу наукової психології. “Історія Стародавнього світу і

середніх віків” (1983) – це вже принцип дослідження історії всесвітньої психології з виокремленням *ситуативного рівня становлення психологічних знань*. “Історія психології епохи Відродження” (1988), “Історія психології XVII століття” (1990), “Історія психології епохи Просвітництва” (1993) – *мотиваційний*, “Історія психології XIX – початку XX століття” (1995) – *дійовий рівень*. В “Історії психології епохи Просвітництва” вперше говориться про *післядію*, а в “Історії психології XX століття” (1998) це вже ідея канонічної психології і відповідний рівень становлення психологічних знань. *У поступі мисленні В. А. Роменця відображається поступ психології*. Слова “розкрити механізм вчинку – це те саме, що й розкрити механізм психічного розвитку” (Роменець, 1971, с. 173), стають ключем до розуміння творчого процесу в його індивідуалізованому вираженні. *Ситуація психологічного пізнання наділяється значеннями*, формується *мотивація рухатися власним шляхом у науці, дією* виступає розгортання теорії вчинку, ідея канонічної психології з очевидністю – *післядія*. Кожен виток *учинкової спіралі мислення* є свідченням *безпосередньої присутності* автора теорії вчинку в психологічному пізнанні. *Історичне стає логічним через психологічне*.

“Можна сказати, що світ великий (макрокосмос) розкривається через світ малий” (Роменець, 1995г, с. 82)¹³. “У цілому вся психіка становить своєрідний *спосіб самовідображення світу*” (Роменець, Мануха, 1998, с. 147). “Людина перебуває у світі, породжується цим світом, а через людину світ приходить до пізнання самого себе” (Там само, с. 189) – під час *вчинку*, коли індивідуальне екстатично піднімається до всезагального і з ним поєднується: “Індивідуалізована неповторність... є єдиним інструментом осягнення всезагального буття” (Там само, с. 825). *Універсальне постає в унікальному вираженні*. Людина не просто перебуває “усередині буття” (С. Л. Рубінштейн), вчиняючи, вона є *буттям у світі*,

¹² Не тільки у психології. “Історію творить людина, тому історичні факти суть – факти психологічні” (Гуревич, 1991, с. 8). В епістемології це *конструктивізм* – “уявлення про активність суб’єкта пізнання, котрий послуговується спеціальними рефлексивними процедурами, при побудові (конструюванні) образів, понять та міркувань” (Касавин, 2009, с. 373). *Мислення у психології – конструювання, де суб’єктивне стає вираженням об’єктивного*.

¹³ Цю думку можна знайти у Б. Спінози, Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса, С. Л. Рубінштейна, А. Бергсона (див.: М’ясоїд, 2018в). В. А. Роменець цитує співзвучні слова Г. С. Сковороди: “Одними і тими ж очима, якими людина дивиться на Бога, Бог дивиться на людину” (Роменець, 1990, с. 285; 1993а, с. 479; Роменець, Мануха, 1998, с. 725, 782, 989), та аль-Фаріда: “Всесвіт, люблячи, творить очі і вуха, щоб пізнати себе” (Роменець, 1995в, с. 607). Промовисто висловлюється Е. Фромм: “Ми всі частина Єдності, ми самі Єдність” (Фромм, 1990, с. 35).

так “світ бачить себе зсередини” (В. А. Роменець) – у мисленні-вчинку конкретної людини.

“Будь-який творчий пошук є пошуком вираження <...>. З нього починається і ним завершується психологія творчості” (Роменець, 1972, с. 53). Здійснюється *антиципація*, формується *творчий задум*, далі – *ситуація невизначеності* і вихід з неї у вигляді *творчої знахідки*. Це наслідок *інсайту*, що настає, коли суб’єкт знаходиться у *стані натхнення*. Активізується *мислення*, відбувається перехід процесу від образної до раціональної форми. “Суб’єкт стає ніби органом творчого процесу <...>. Творчий продукт долає суб’єктивність індивіда, зводить його до ролі творчого матеріалу і останньому надається можливість піти у небуття” (Там само, с. 57; Роменець, 1995г, с. 581. Курсив мій – П. М.). Людина зникає у творчому акті, вчений – у предметі свого мислення. *Психолог – орган процесу, котрий здійснюється у його особистому світі. Історія психологічного пізнання утворюється з історій вираження творчих сил його учасників.*

Автор теорії через неї заявляє свою безпосередню присутність у досліджуваному процесі, останній у його мисленні здійснюється. “Історія психології – історія людського самопізнання” (В. А. Роменець) в її *індивідуалізованому вираженні*. Вона говорить значеннями і смислами дослідника й так розповідає про себе. *Принцип історизму в дослідженні психологічного пізнання має історико-логіко-психологічний зміст.* Цей висновок впливає з аналізу мислення В. А. Роменця й передовсім його характеризує. Тоді чи достатня це підстава для узагальнень й чи завжди відбувається саме так? Підстава достатня, а відбувається так далеко не завжди¹⁴. Психологічне пізнання здійснюється за участі конкретних людей, тому позначене внесками різної ваги.

Наукова раціональність і мислення у психології. Принципову відмінність мислення суб’єкта від об’єкта пізнання, як на-

лежних до непротяжної і просторової субстанцій, фіксує Р. Декарт (див.: Декарт, 1989). В науці це *класична раціональність*: прагнучи до об’єктивних знань, суб’єкт відсторонюється від об’єкта і бачить його в зовнішній (декартовій!) системі координат. М. К. Мамардашвілі заперечує: суб’єкту не дано знати, яким був об’єкт до акту спостереження; те, що називають фактом або законом, є функцією історичної людської діяльності. Людина невіддільна від світу свого буття. “Розуміння законів світу є одночасно елемент світу, закони якого розуміються” (Мамардашвили, 1994, с. 76). М. К. Мамардашвілі обстоює ідею *некласичної раціональності*: світ не ділиться на суб’єкта і об’єкта, пізнання – спосіб присутності людини у світі, знання – форма такої присутності.

Наукова раціональність – процес наукової діяльності, який здійснюється у межах відношення “суб’єкт – засоби – об’єкт” й результативно створює відповідну наукову картину світу (див.: Степин, 2000). *Класична раціональність* протиставляє суб’єкта об’єкту, наслідком чого стає ототожнення його гносеологічної та онтологічної характеристик. Засоби пізнання тлумачаться як посередник між людиною і природою, місця для людини у науковій картині світу не знаходиться. *Некласична раціональність* включає суб’єкта і властиві йому засоби у процес пізнання. Переосмислюється поняття істини, радикально змінюється науковий світогляд, наукова картина світу стає багатовимірною. *Постнекласична раціональність* має справу з надскладними, історичними об’єктами. Відбувається зближення природознавства і гуманітарних наук, фіксується розуміння науки як загальнокультурного феномену; на часі створення загальнонаукової картини світу, яка відводила б центральне місце у ній людині. Типи наукової раціональності співіснують, це залежить від завдань, що стоять перед дослідником, та об’єкта пізнання. Висновки В. С. Стьопіна

¹⁴ Учням наукової школи В. А. Роменця, про наявність якої можна судити за підручником “Основи психології” (1995), не властивий учинковий спосіб мислення вчителя (див.: М’ясоїд, 2016д, с. 397–399). Учні М. Г. Ярошевського також відступають від принципів його мислення (див.: Там само, с. 137–138). Так само це відбувається з учнями С. Л. Рубінштейна (див.: М’ясоїд, 2009в; М’ясоїд, 2009б) і Л. С. Виготського (див.: М’ясоїд, 2006б; М’ясоїд, 2003, 2006б, 2010, 2013; М’ясоїд, 2016). Поняття *наукова школа у психології* (див.: Ярошевський, 1998) має, радше, метафоричний зміст. Це стосується і школи В. А. Роменця: в статтях у Вікіпедії про творчість В. О. Татенка та Т. М. Титаренко – авторів “Основ психології”, членів-кореспондентів НАПН України, ім’я вченого не згадується. Рухаючись власним шляхом, учні нерідко забувають про вчителя. Виникає “своєрідна низка соціально-психологічних суперечностей” (В. А. Роменець) й *зводить нанівець зусилля учнів видатних учених залишити свій слід в історії психології.*

ґрунтуються на дослідженнях історії природознавства й до психології, на перший погляд, відношення не мають¹⁵.

Заперечення класичної раціональності ґрунтується на розумінні, що людина пізнає світ, будучи його невід'ємною частиною; що взаємини між суб'єктом і об'єктом пізнання є світоглядно зумовленими; що наукові революції вирішують суперечності процесу, який триває історично, й супроводжується новими кроками в осмисленні суті наукової діяльності і місця у цьому процесі людини (див. також: Поппер, 1983; Пригожин, 1991). *Концепції роздвоєного на несумірні сутності світу протистойть концепція єдиного, ознаменованого присутністю людини світу.* Інакше кажучи, дуалізму протистойть монізм.

У психології відношення “суб'єкт – засоби – об'єкт” постає у формі “суб'єктивне – засоби – об'єктивне” (див.: Мясоед, 2018в). *У пізнанні суб'єктивного психолог або протиставляє його об'єктивному, або характеризує зв'язок між ними, або своїм мисленням цієї зв'язок виражає.* У першому випадку це класичне, у другому – неklasичне, у третьому – постнеklasичне мислення і відмітна особливість психології у формі кола пізнання. “Особливість об'єкта психології, яка не виявляється в загальнонаукових підходах, – збіг об'єкта і суб'єкта пізнання <...>. У психологічному пізнанні об'єкт є одночасно і суб'єкт” (Слободчиков, Исаев, 2000, с. 141). *Психолог досліджує об'єкт, від якого йому, з принципової точки зору, неможливо відсторонитися.* “Орнітолог може вивчати птахів за допомогою індуктивного досвіду, поза як сам не є птахом: яке б індуктивне висловлювання він не зробив про властивості птахів, це не

змінить жодної властивості жодного птаха. Зовсім по-іншому виглядає справа через те, «що той, хто досліджує історію, ідентичний тому, хто її творить» (Гараи, Кечке, 1997, с. 88). Автори цитують В. Дільтея і говорять, що в історичних науках суб'єкт об'єкт належать до однієї реальності. *Психологія – історична наука, вона має об'єктивну, історико-логічну складову, і здійснюється завдяки суб'єктивному.*

У шерг із природознавством психологія не стає: “Неможливе пряме запозичення методологічного досвіду фізики усупереч зовнішній подібності неklasичних ситуацій” (Завершнева, 2001, с. 71). Навіть при вивченні сенсомоторних реакцій “дослідник і результати його дій принципово не усуваються із ситуації дослідження” (Пузырей, 1993, с. 31). Г. О. Балл відзначає: “Серед об'єктів, реальні значення яких йому (психологу – П. М.) треба досягнути, на передній план виходять смисли і відображувані (та передбачувані) значення, притаманні досліджуваним людям і людським спільнотам. Ця специфіка може призводити до певної плутанини у разі недостатнього розрізнення ситуацій, у яких перебувають досліджувана людина, з одного боку, і дослідник – з іншого” (Балл, 2000, с. 83). *Це – ситуація кола пізнання*¹⁶.

З приводу звертання до людини “Пізнай саму себе”, яке залишають давні греки на стіні храму Аполлона у Дельфах, В. А. Роменець говорить: “Історія психології може бути збагненою також як справжня інтеріоризація цього вислову, включаючи й сучасну психологію” (Роменець, 1983, с. 214). *Психологічне пізнання – пізнання людиною себе самої.* Класична раціональність, яку демонструє природничо-наукове спрямування психології,

¹⁵ А. В. Фурман, продовжуючи В. С. Стьопіна, вводить поняття *постklasична наукова раціональність*. Це “етап і тип мислення та філософствування, коли спосіб буття об'єкта чи об'єктів є важливим фактором побудови моделей, що задають формат взаємодії з ним чи ними; і саме ідентичність суб'єкта підтверджується постійно відновлювальною здатністю виробляти і відтворювати моделі такої взаємодії, у т. ч. і на рівні схем саморозвитку людських індивідів; тому тут конструюється нова форма суб'єктності, що обґрунтовує режим функціонування схем-взірців діяльності, техніку реконструювання суб'єктних об'єктивних ситуацій і форм їх освоєння, що в сукупності забезпечують співіснування соціальних систем (політичних, економічних та ін.) та їх співбуття із системами природними; це філософствування впирається у проблему своєрідного синтезу метафізичних реконструкцій і повсякденного досвіду людей” (Фурман, 2006, с. 86. Курсив мій – П. М.). *Суб'єкт пізнання підтверджує свою ідентичність актами властивого йому способу мислення.*

¹⁶ Експерименти, за умовами якого дослідник надавав вчителям неправдиву інформацію щодо інтелекту учнів, виявили “ефект Пігмаліона”: перебуваючи у полоні очікувань стосовно “гарних” або “поганих” учнів, вчителі симптоматично завищують або занижують свої оцінки (див.: Rosenthal, Jacobson, 1992). Вважається, що так “дослідник наводить досліджуваного на потрібну стратегію” (Корнилова, 2003, с. 127). Насправді це і стратегія дослідника, він так само перебуває у полоні своїх очікувань. *Ефект Пігмаліона ілюструє коло пізнання.* Вихід із цього кола відбувається тоді, коли учитель користується запропонованою психологом шкалою: ефект зникає, оцінки учителя збігаються з результатами тестування IQ учнів (див.: Мясоед, 2001; Miasoed, 2003). Це – *зовнішня опора*, яка дає змогу вийти за межі *внутрішнього*.

не відповідає суті цього процесу. Коло пізнання стає свідченням необхідності неklasичної раціональності в її якісно відмінному від природознавства вигляді. Тим не менш, історію психології також можна схарактеризувати як шлях від дуалізму до монізму. Адже суб'єкт і об'єкт у природознавстві – суб'єктивне та об'єктивне у психології.

Поступ у цьому напрямку відображають пошуки “клітинки психології” – місця поєднання суб'єктивного та об'єктивного, водночас вони висвітлюють історію вирішень основної проблеми психології (див.: М'ясоїд, 2003а, 2006б, 2009а; 2016б; Мясоед, 2004, 2015а). Фіксується нагальність визначитися стосовно природи, сутності, призначення психічного. Саме цей процес обґрунтовує поступ від класичного до неklasичного та постнеklasичного мислення.

Для І. М. Сеченова “клітинкою” психології є рефлекс (див.: Сеченов, 1935). Це – біологічне мислення з визначенням психічного як продукту і моменту взаємодії організму і середовища. Л. С. Виготський шукає клітинку в понятті культурний знак (див.: Виготський, 1983). Біологічне підпорядковується соціальному, в психології це утвердження соціологічного мислення і бачення психічного через формат суспільного способу буття людини. Клітинкою для С. Л. Рубінштейна є дія, за цим – ідея єдності свідомості і діяльності (див.: Рубінштейн, 1989а), ідея детермінізму (див.: Рубінштейн, 2003б), ідея існування людини всередині буття (див.: Рубінштейн, 2003б). Координати мислення розширюються: спочатку це “організм – середовище”, далі – “людина – суспільство”, зрештою – “людина – світ”. Характеризується поступ моністичного, неklasичного мислення. Останній крок С. Л. Рубінштейна (див. виноску 11)

– це наповнення філософського мислення у психології постнеklasичним змістом. Предметом психології стає психічне, взяте з огляду на взаємини людини зі світом¹⁷, психологія – центрованою на людині, антропологічною наукою.

В. А. Роменець у творчому діалозі із С. Л. Рубінштейном доводить: клітинкою психології є вчинок (див.: Татенко, Роменець, 1995). Основна проблема психології вирішується на підґрунті моністичного принципу і так само моністичної концепції єдиного, позначеного учинковим способом людського буття, світу. Це та, що й у С. Л. Рубінштейна, проте істотно збагачена система пояснення природи і сутності психічної реальності і власне психологічне постнеklasичне мислення. Людиноцентризм у психологічній науці набуває нового змістового збагачення.

У психології суб'єктивне та об'єктивне характеризуються як протилежні сутності (klasичне мислення), як дві сторони однієї реальності (неklasичне мислення), як невід'ємний момент людського способу буття (постнеklasичне мислення). Для класичного, дуалістичного мислення психічне виступає як суб'єктивне, свідченням кола пізнання стає оголошення самоспостереження головним методом психології. Психічне суб'єктивізується. Неklasичне, моністичне мислення абстрагується від кола пізнання і виходить на шлях об'єктивізації психічного. Постнеklasичне – те саме моністичне мислення, яке продовжує цей шлях ідеєю олюднення психічного. І все це – різні способи вирішення основної проблеми психології.

В. А. Роменець своїм методологічно зрілим мисленням показує вихід із кола на післядійовому рівні становлення психологічних знань¹⁸. На перший план психології виходить

¹⁷ Близьку думку висловлює О.Г. Асмолов, коли говорить, що “птоломеївській системі відліку в пізнанні людини” протистоїть “коперніканська діяльнісна концепція аналізу людини – її буття у світі”. Далі продовжує: це “природно-історичний процес становлення людства в ході перетворення природи, суспільства, людини, олюднення світу, вчинки людини як автора і діючої особи своєї життєвої драми, сходження в історії суспільства й історії кожної людини до вільної індивідуальності” (Асмолов, 2007, с. 67). Не береться до уваги вчинковий спосіб присутності людини у бутті, що відкриває можливість бачення людської реальності у всій її повноті (див.: Алієв, М'ясоїд, Фурман, 2012).

¹⁸ Т. М. Титаренко, з огляду на тенденції у психології, знаходить, що творчість В. А. Роменця відповідає “постмодерністському” баченню людини (див.: Титаренко, 2001, 2006). Але ж теоретичний монізм жодним чином не узгоджується з безмежним плюралізмом у поясненні природи психічного, та й ознаками сучасної психології є “антропологічний поворот”, “трансдисциплінарність”, “культурно-історична антропологія” (див.: Гусельцева, 2001, 2013), себто те, що притаманне ідеям В. А. Роменця. Це – постнеklasична, а не “постмодерністська”, психологія. М. С. Гусельцева також називає мислення В. А. Роменця постнеklasичним: відбувається перехід до дослідження внутрішньої логіки предмета психології, що утримує в собі і власну детермінацію, і пояснювальний принцип, утверджується теоретичний монізм, пишеться багатотомна “комунікативна історія психології” як особлива форма культури, що конструює історію (див.: Гусельцева, 2011). Погляд на мислення вченого, з огляду на основну проблему психології, поглиблює цю характеристику.

людина з властивим їй психічним як невід'ємним моментом способу її буття, а також автор теорії цієї науки, котрий власною творчістю висвітлює її відмітні особливості. Спіралі мислення вченого начебто піднімаються над місцем, з якого людина, вперше розглядаючи світ, знаходить себе його невід'ємною часткою. Післядійовий рівень становлення психологічних знань піднімається над ситуативним. У мисленні психолога в один процес зливаються пізнання людиною світу, самої себе і свого місця у світі.

За відношенням “суб’єктивне – об’єктивне” відкривається відношення “людина – світ”. Основна проблема психології отримує нові вирішення, поле психологічного пояснення розширюється, предмет цієї дисципліни збагачується. Відбувається історико-логіко-психологічне *сходження до монізму* – від соціальної (Л. С. Виготський) до всезагальної (С. Л. Рубінштейн) та всезагально-індивідуальної (В. А. Роменець) його форм. Висвітлюються намагання подолати картезіанський дуалізм й вийти на простір моністичного, власне психологічного, осмислення природи і сутності психічної реальності. На підґрунті якої теорії пізнання це відбувається (див.: Теория познания, 1991–1995; Энциклопедия..., 2009)¹⁹? Якою має бути епістемологія психології?

Принцип історизму в історико-психологічному дослідженні має постати у своєму логічному завершенні.

Психологія та епістемологія. Психологія потребує методології для характеристики стану, проблем цієї науки, обґрунтування принципів, стратегій і методів дослідження (див.: Фурман, 2013, 2019в). Так само вона потребує епістемології, яка слугувала б їй теорією пізнання. Психологія, у свою чергу, мала б збагачувати епістемологію даними про

те, як саме людина пізнає світ, як оперує отриманими знаннями, яке місце посідає у пізнанні. Частково це відбувається. Ж. Піаже розробляє *генетичну епістемологію*, яка розкриває зв’язок наукових понять з формуванням логіко-психологічних операцій у дитячому віці (див. Піаже, 1994). А. Бішоп і Дж. Трout розширюють межі епістемології, аналізуючи нормативні судження людини (див.: Bishop, Trout, 2005). Г. О. Балл говорить про *психологічну епістемологію*, яка вивчала б “людські знання в психологічному аспекті”, з урахуванням їхньої наповнюваності значеннями і смислами (див.: Балл, 2008, 2011). Стаття про *epistemology psychological* є в енциклопедії Р. Корсіні й А. Ауербах: мовиться про дисципліну, що займається психологічними аспектами феномену пізнання, розробкою вимог до достовірності знань, описом пізнавальних процесів людини (див.: Ройс, 2006). Є й інші підходи (див.: Corlett, 1991; Goldman, 1990). *Спільним є розуміння психології як когнітивної науки.*

Якщо психологія – це і знання про людину, то слід шукати підставу глибинних зв’язків між епістемологією та психологією. Підстава знаходиться: в обох дисциплінах простежується намагання узгодити *суб’єктивне* та *об’єктивне* (див.: М’ясоїд, 2017а, 2017б, 2018; Мясоед, 2018а, 2018в). *Як долається логіка Р. Декарта в епістемології – така епістемологія, як це відбувається у психології – така й психологія.* Історія епістемології перетинається з історією психології.

Р. Декарт протиставляє протяжну субстанцію неділимій, в епістемології започатковується *суб’єктоцентризм*: суб’єкт пізнання оголошується точкою відліку всього, що перебуває у просторі його спостереження. Суб’єкт протиставляється об’єкту, ідеальне – матеріальному, суб’єктивне – об’єктивному. У

¹⁹ “Теория познания” – багатотомна праця Інституту філософії АН СРСР, пізніше РАН. У передмові говориться, що висвітлюється марксистко-ленінська теорія пізнання. Перші два томи витримані у цьому дусі, у 3-му – ідеям К. Маркса відводиться один параграф (про концепцію сходження від абстрактного до конкретного), у 4-му – параграф під промовистою назвою “Марксистская традиция: мнимое торжество диалектики, фактическое господство социализма”. В іменному покажчику 1-го тому К. Маркс – “теоретик пролетарской революции, основоположник диалектического и исторического материализма, марксистской политэкономии и научного коммунизма, основатель и руководитель первых международных пролетарских организаций”, 4-го – “нем. экономист и философ”. Розпадається СРСР, зазнає краху марксистська ідеологія, автори і редактори праці змінюють свої позиції на протилежні. Тоді що таке теорія пізнання? Зміст праці вказує на те, що *це історія ідей про природу, сутність, процес пізнання, що має свою логіку й ознаменовану присутністю людини психологію.*

У статті розмежовуються поняття *епістемологія* і *теорія пізнання*. У першому випадку робиться акцент на історії дисципліни, котра досліджує феномен пізнання, у другому – на ідеях, що пояснюють цей феномен. *Теорія пізнання – сукупність позначених іменами конкретних мислителів внесків в історію епістемології.* У дослідженні співвідношення психології та епістемології центральними стають поняття *суб’єкт, об’єкт пізнання*, а також *автор ідеї* (див.: Мясоед, 2018в).

психології – це класичне мислення. Б. Спіноза заперечує: субстанція одна, протяжність і неділимість – її атрибути, протиставлення ідеального матеріальному відбувається в мисленні як властивості природи; пізнання – здатність природи через людину відкривати свою потаємну сутність. *Картезіанській ідеї роз'єднаного на несумірні сутності світу протистойть спінозівська ідея самовідображення світу в людині. В епістемології – це субстанціалізм, у психології – постнекласичне мислення. Мислення в епістемології виявляється психологічно наповненим, мислення у психології набуває епістемологічного узмістовлення.*

За І. Кантом, природа – не об'єкт спостереження (Р. Декарт), а предмет розуміння людиною; не пізнання слід узгоджувати з об'єктом (Б. Спіноза), а об'єкт зі способом пізнання; розум не відтворює, а конструює дійсність; пізнання обмежене антиноміями розуму. І. Кант називає це “коперніканським переворотом”, себто поширює ідею про можливість за місцем спостерігача у просторі судити про стан зірок на обґрунтування самої можливості природознавства. В епістемології – це *процесуалізм*: вимозі вивчати об'єкт у його незалежному від суб'єкта існуванні протиставляється вимога вбачати в об'єкті дослідження продукт пізнавальної діяльності людини; у природознавстві – заперечення “суб'єкт-об'єктного” протиставлення (див.: Поппер, 2003); у психології – *розуміння єдності суб'єктивного та об'єктивного*.

Г. В. Ф. Гегель відкидає “формальну” логіку І. Канта: пізнання – безмежне, це не специфічна властивість мислення, а здатність мислення осягати форми відчуження Абсолютної ідеї. Остання пізнає себе, субстанція є тотожною собі у всіх своїх проявах. Мислення діалектично “знімає” суперечності, і сходженням від абстрактного до конкретного осягає власне інобуття. В епістемології – це *субстанціалізм* нового змісту. К. Маркс заперечує Г.В.Ф. Гегелю: людина здійснює своє буття у формі суспільно-історичного способу виробництва і в цьому процесі пізнає дійсність, де практика – критерій істини. Це так само *субстанціалізм*: людина у пізнанні виражає сутність, якій підкоряється як закону. Далі – принципова відмінність: це закон історії людини, а не історії ідеї; мислення стає тотожним буттю у процесі практики. *Ідея тотожності мислення і буття* роз'єднує й об'єднує двох мислителів. Е. В. Ільєнков продовжує кожного

й убаचाє *ідеальне* у всьому, “починаючи з убрання тронної зали й закінчуючи дитячими іграшками” (Ільєнков, 1991, с. 249). Це – *марксистська психологія* і крок революційної ваги (див.: Сурмава, 2007).

Суб'єктоцентризм ґрунтується на ідеї протиставлення суб'єктивного та об'єктивного, процесуалізм – безпосередньої присутності людини у пізнанні, субстанціалізм – безпосередньої присутності людини у світі. Людина проголошується суб'єктом пізнання світу, носієм здатності осягати світ у межах свого мислення, органом самопізнання світу. *Феномен пізнання пояснюється залежно від характеристики місця людини у пізнання, за якою – співвідношення суб'єктивного та об'єктивного. Це – основна проблема епістемології, її зміст збігається зі змістом основної проблеми психології.* Історії двох дисциплін мають спільне підґрунтя. *Теорія пізнання людиною світу перетинається з теорією психологічного пізнання людини.*

У ХХ столітті філософи досліджують епістемологічне підґрунтя науки, показуючи їй шлях виходу зі стану кризи. А. Бергсон причиною кризи вважає “філософію застиглих форм буття”. Насправді буття – *тривалість*, боротьба живого з інертним. Людина з'являється на вістрі цього процесу, минуле через пам'ять поєднується з теперішнім, тривалість усвідомлює себе. Наука і філософія ґрунтуються на інтелекті, тривалість ототожнюється з часом, пізнання скеровується назовні. Тільки інтуїція, образ освітлює життя зсередини. Боротьба між ідеалізмом і матеріалізмом втрачає сенс, на часі *філософія життя*, для неї немає ні суб'єктивного, ні об'єктивного, є тривалість з її формами. Стосовно ідей Б. Спінози, Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса – це *субстанціалізм* якісно іншого змісту. Тоді як у психології здобуто принципово нове вирішення проблеми *пам'яті* (див.: Бергсон, 1992).

Е. Гуссерль називає себе “послідовним бергсоніанцем”, а кризу науки вбачає у втраті суб'єктивності, з якої розпочинається наука давніх греків. Р. Декарт фіксує цю тенденцію й закриває можливість бачити речі як “чистий світ ідеального буття”. Потрібно відмовитись від напрямів, що ставлять пізнання у залежність від емпіричного наповнення свідомості. На часі метод “феноменологічної редукції”, *феноменологічна філософія* та *феноменологічна психологія*, їх покликання – осягнути *життєвий світ* як “чисте смислоутворення” (див.: Гуссерль, 1991).

І для А. Бергсона, і для Е. Гусерля криза науки є наслідком *раціоналістичного мислення*, що виносить людину за межі буття. У філософії кожного *буття олюднюється*, але про людину не йдеться. Цю прогалину заповнює М. Гайдеггер, котрий стверджує, що розглядати буття поза буттям людини означає проходити повз нього у його позначеній присутності тієї ж людини наявності. Буття отримує свою визначеність з появою у світі людини – так світ усвідомлює себе. Коли людина “відпадає” від буття, світ наділяється неадекватними *значеннями мови*. Істина – у бутті й осягається, коли людини “занурюється в нього” своєю здатністю розуміти й пояснювати суще. Сущє упредметнюється, разом зі зміною значень змінюється пізнання. Наука знеособлює пізнання, хоча присутність людини в часі буття становить базову умову пізнання його істинних форм.

А. Бергсон апелює до тривалості, Е. Гусерль виголошує заклик “Назад до речей!”, натомість М. Гайдеггер формулює гасло “Мова – дім буття”. Кожен опонує Р. Декарту і продовжує з того місця, де зупинився І. Кант. У такий спосіб *субстанціалізм поєднується з процесуалізмом*.

Про людину як об’єкт пізнання говорить М. Фуко. Він вивчає праці К. Маркса, та погоджується тільки з тим, що життям людини править історичний закон. Це не неперервний закон виробництва, а перервний закон набування знань: структури мислення, *епістем*, породжують конфігурації знань (ренесансна, класична, сучасна), визначають думання людини, умови і способи утворення ідей, обмежують появу нових ідей, характеризують культуру епохи. Людина як об’єкт пізнання з’являється за третьої епістемі, у ХІХ столітті.

Це і продукт *дискурсивної практики*, що оперує категоріями *життя, праця, мова*. Виникають біологія, політекономія, лінгвістика. Епістема встановлює порядок у “мережі місцезнаходжень актів висловлювань” й не передбачає звертання ні до “суб’єктивності” (Р. Декарт), ні до “трансцендентного суб’єкта” (І. Кант). Людина у пізнанні – автор тексту, і саме текст проговорює істину. Поняття *суб’єкт пізнання* втрачає сенс. До психології М. Фуко критичний: теоретичні знання вибудовуються за зразком емпіричних, тільки через аналіз буття людини, кристалізованого в продуктах культури, можна подолати суперечність між суб’єктивним та об’єктивним, людиною і світом (див.: Фуко, 2004). *М. Фуко долає цю суперечність в епістемології. І це ще одне свідчення, що психологія пов’язана з епістемологією спільною основою, розколотою надвоє логікою Р. Декарта*²⁰.

І коли людина вважається точкою відліку пізнавального процесу (*суб’єктоцентризм*), і коли досліджується сам процес (*процесуалізм*), і коли стверджується, що пізнання є самопізнанням в особі людини світу (*субстанціалізм*), йдеться про *пізнання природи*. М. Фуко робить крок уперед: говорить про *пізнання людини* й одночасно заперечує поняття “суб’єкт пізнання”. Це – логічний наслідок субстанціалізму в епістемології.

Ідеї Е. Гусерля започатковують *феноменологічну* (див.: Улановський, 2012), М. Гайдеггера – *екзистенційну психологію* (див.: Бинсвангер, 2001). М. Фуко веде мову про *психологію буття*²¹. Стан психології їх не вдовольняє, орієнтацію психології на природознавство вони одностайно заперечують²². Кожен розробляє власний проєкт цієї науки, утверджуючи у

²⁰ М.С. Гусельцева знаходить підтвердження суб’єктному підходу в психології у словах М. Фуко: “Ми конституювані згідно з певними формами суб’єктивності, типами нормативності і знаннями, які є історичними” (Гусельцева, 2018, с. 18). М. Фуко цими словами й усією своєю творчістю стверджує: суб’єктивність – історичного, а не психологічного змісту. *До суб’єктного підходу ідеї цього мислителя не мають відношення.*

²¹ А. Маслоу під *психологією буття* розуміє дослідження “внутрішньої природи людини”, сутність якої – в “самоактуалізації” (див.: Маслоу, 1997). Це і є та картезіанська, суб’єктоцентрична психологія, яку ґрунтовно заперечує М. Фуко. Пошуки цього автора у царині наукознавства так само ґрунтуються на понятті *самоактуалізації*. Що ж до досліджуваної вченим реальності, то вона “швидше бачиться, ніж сприймається” (див.: Maslow, 1966, р. 74). *Відбувається психологізація буття, людини, пізнавального процесу.*

²² До психології філософи якщо і звертаються, то тільки для ілюстрації своїх ідей (див.: Мясоїд, 2018в). Б. Рассел знаходить можливим переклад понять психології, які не стосуються “інтуїтивних знань”, на мову фізики; Р. Карнап вимагає від психологів верифікації їхніх позицій; Л. Вітгенштейн називає свою теорію філософською психологією, водночас заперечуючи і філософію, і психологію; К. Поппер з приводу ідей З. Фрейда говорить, що вони “не більш наукові, ніж історія Гомера про Олімп”; І. Лакатос не приймає звертання до психології Т. Куна і П. Фойерабенда: ірраціональність унеможливує науку. *Психологія не витримує порівняння з природознавством, тому що раціональністю тут є історико-логіко-психологічне мислення, яке відображає відмітні особливості цієї науки.*

такий спосіб свої позиції. Це – поступ від епістемології до психології. Водночас поступ від психології до епістемології демонструє мислення психологів у його класичній, не-класичній, постнекласичній формі.

У ХХ столітті функцію епістемології виконує філософія науки. Після позитивізму (О. Конт, Дж. Ст. Міль), це неопозитивізм (Б. Рассел, Л. Вітгенштайн, Р. Карнап) і постпозитивізм (К. Поппер, І. Лакатош, Т. Кун, П. Фойєрабенд, І. Пригожин). Позитивізм відтіняє місце людини у пізнанні, неопозитивізм знімає це питання з розгляду, постпозитивізм до нього повертається.

К. Поппер високого оцінює теорію пізнання І. Канта: “Ми ті – хто творить наше знання про світ” (Поппер, 2003, с. 50), погоджується із Б. Спінозою, що людина пізнає світ як елемент цього світу й доходить висновку, що науку і філософію поєднує проблема пізнання людиною світу і себе самої (див.: Поппер, 1992). І. Пригожин згадує А. Бергсона і М. Гайдеггера, стверджує, що наука має брати до уваги події, які передбачають присутність людини у світі, й також висновує, що людина вивчає те, частиною чого є сама. Водночас його думка сягає далі: закони світу, які відкриває людина, існують в межах її пізнавальної діяльності, відтак “людство виявляється у самому центрі законів світобудови” (Пригожин, 1991, с. 52). Вочевидь це промовистий крок: епістемологія отримує суб’єкта пізнання, якого втрачає на попередньому етапі своєї історії. *Субстанціалізм поєднується із суб’єктоцентризмом і породжує нову якість – людиноцентризм.* Це – теорія пізнання, для якої визначальним є факт безпосередньої присутності людини у бутті й у процесі пізнання буття.

У психології так само відбувається рух від дуалізму до змістовного монізму з наступним, на постнекласичному етапі історії психології, людиноцентризмом, що враховує об’єктивне місце людини у світі (С. Л. Рубінштейн) і характеризує людину з огляду на спосіб її буття (В. А. Роменець). *Людиноцентризм – місце поєднання теорії пізнання людиною дійсності з теорією психологічного пізнання людини.*

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У публікаціях історико-психологічного змісту сучасних українських авторів творчість видатного історика і теоретика психології В. А. Ро-

менця спотворюється, ігнорується, примітивізується, підпорядковується науковим інтересам авторів інтерпретації його ідей. Простежується намагання викреслити ім’я вченого з науки, у якій йому не було й немає рівних, історію якої він самовіддано, докладаючи титанічних зусиль, вивчає і яку збагачує теорією непересічного змісту. Ілюструється катастрофічно низький рівень кваліфікації авторів досліджень, відсутність у них історичного мислення, а в українській психології – відсутність комунікації з належним рецензуванням, критикою, творчим діалогом, боротьбою ідей, живим поступом думки. Нагальною стає потреба схарактеризувати ідеї і мислення В. А. Роменця й на цій підставі зробити кроки у річищі сутнісного наповнення змісту принципу історизму в історико-психологічному дослідженні, закликати психологів з увагою і повагою ставитись до минушого, де, за словами вченого, тільки й світиться істина. Потрібно з’ясувати, яким є історичне мислення у психології? яку проблему воно вирішує? яке місце посідає ця наука у пізнанні дійсності та як узгоджуються теорія пізнання людини і теорія пізнання світу? Тільки так можна оцінити внески того чи іншого мислителя у психологічне пізнання і дослідження цього процесу.

Наріжними стають ідеї В. А. Роменця про унікальне як інструмент осягнення універсального та про учинкову спіраль історичного мислення. Саме так це відбувалося у його власній творчості. Компоненти вчинку – ситуація, мотивація, дія, післядія – стають компонентами мислення, що оперує категорією вчинку. Ситуацію вчинку висвітлюють значення, якими наділяється історія всесвітньої психології, формується мотивація обрати власний шлях у дослідженні цього процесу; дією є акти розгортання теорії вчинку, післядією – ідея канонічної психології. У ситуативному, мотиваційному, дійовому, післядійовому рівнях становлення психологічних знань, які, досліджуючи історію психологічної думки, виокремлює і у своїх величних працях характеризує вчений-мислитель; об’єктивуються категорії його мислення. Вчинок як об’єкт дослідження конструюється мисленням, котре самоуреальнюється як учинок. Історія психологічної думки розгортаються через спіралі думки її натхненного дослідника, кожен виток якої, піднімаючись над попереднім, наближається до свого канону. Ідея канонічної психології – це післядійовий рівень становлення психологічних знань у формі творчості автора, спря-

мованої на виокремлення рівнів функціонування цього процесу. Висвітлюється безпосередня присутність психолога у психологічному пізнанні, яке постає у формі історико-логіко-психологічного процесу. В цьому разі мислення психолога виявляється тотожним способом буття як творчості.

Ідею тотожності мислення проводить Г. В. Ф. Гегель, матеріалістичного змісту, через категорію практики як суспільно-історичного процесу, їй надає К. Маркс. Заперечується положення Р. Декарта про протилежність неділимої і протяжної субстанцій, продовжується лінія, яку започатковує Б. Спіноза: протиставлення ідеального і матеріального відбувається в мисленні як властивості природи, пізнання – здатність світу через людину відкривати свою потаємну сутність. І. Кант конкретизує: об'єкт узгоджується зі способом пізнання, мислення не відтворює, а конструює дійсність. В епістемології – це суб'єктоцентризм, субстанціалізм, процесуалізм, різні світоглядні оптики бачення місця людини у пізнанні, а також шлях, що пролягає від дуалізму до монізму. Напрями епістемології об'єднує необхідність співвіднесення суб'єкта та об'єкта пізнання, властивостей людини і властивостей світу, суб'єктивного й об'єктивного. Це – основна проблема епістемології, її вирішення висвітлюють головні етапи історії цієї дисципліни.

Історія епістемології знаходить відображення як в історії природознавства, так і в історії психології. Ці дисципліни також вирішують проблему співвідношення суб'єкта та об'єкта, суб'єктивного й об'єктивного, рухаються шляхом від дуалізму до монізму, віхами якого є класичне, неklasичне та постнеklasичне мислення. Водночас психологія виявляє свої відмітні особливості – об'єктивне має форму суб'єктивного: психолог досліджує те, чим володіє сам. Психологія потрапляє в коло пізнання і в один шерэг з природознавством не стає. Рух від дуалізму до монізму в цій науці демонструє поступ до власне психологічного мислення.

Класичне мислення у психології здійснюється в межах кола пізнання, неklasичне мислення і вихід з кола демонструють психологи-марксистки, проте нашоухуються на труднощі, пов'язані зі спрощеним трактуванням практики, способу буття людини у світі. С. Л. Рубінштейн практикою оголошує будь-які взаємини людини зі світом й виходять на бачення психічного невід'ємним атрибутом її

буття. Це – постнеklasичне мислення, моністичний зміст якого положенням про вчинковий спосіб людського буття суттєво поглиблює В. А. Роменець. Коло пізнання долається через конкретизацію спінозівської ідеї самопізнання світу в мисленні людини і через об'єктивацію – у творчості визначного українського вченого – гегелівської ідеї тотожності мислення і буття. Психологічне пізнання постає позначеним безпосередньою присутністю в ньому людини, котра способом властивого їй мислення виражає зміст і напрям цього процесу. Ідея тотожності мислення і буття стає дороговказом дослідження відмітних особливостей та історичного поступу психологічного пізнання.

Для теорій, що в епістемології кваліфікуються як суб'єктоцентризм, а в психології – як суб'єктний підхід, ідея тотожності мислення і буття є чужою: за точкою відліку взаємин людини зі світом береться сама людина у її відстороненості від світу і способу її буття. Ідею імпліцитно утримують у собі теорії, що кваліфікуються як субстанціалізм: мислення людини у пізнання характеризується як відображення надіндивідуальної сутності, що діє через людину, залишаючи за нею право виражати своїм мисленням історичний закон. Мислення постає тотожним буттю у всезагальній формі останнього. М. Фуко доводить цю лінію епістемологічної думки до логічного завершення: пізнання – історично перервана дія людства, доречності говорити про суб'єкта дії немає. Унікальне зникає в універсальному. Ситуацію радикально, головню в особі К. Поппера та І. Пригожина, змінює філософія науки: пізнання світу – відображення світу в людині; світ є таким, яким він дається у пізнанні; людина – центр пізнавального процесу. Це і субстанціалізм, і суб'єктоцентризм водночас, і новий зміст епістемології у формі людиноцентризму.

У психології людиноцентризм своїми останніми кроками утверджує С. Л. Рубінштейн. В. А. Роменця рухається далі і вчинковим способом мислення уособлює психологічне пізнання на постнеklasичному етапі його історичного становлення. В один процес зливаються пізнання людиною світу, себе самої, свого місця у світі. Відтак маємо людиноцентризм у його власне психологічному наповненні: пізнання постає самопізнанням у мисленні конкретної людини, де унікальне – інструмент і спосіб вираження універсального.

Людиноцентризм – місце поєднання епістемології і психології, теорії пізнання людиною

дійсності і теорії пізнання людини. Перша зупиняється на абстрактних визначеннях, друга наповнює їх конкретним змістом. Відкривається можливість продовження пошуків у цьому напрямку.

Принцип історизму в дослідженнях психологічного пізнання виступає у своєму історико-логіко-психологічному й водночас епістемологічному наповненні. Це саме той критерій, який дає змогу характеризувати мислення учасників і дослідників цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Абульханова К. А. Культурологічний підход В. А. Роменца к исследованию истории всемирной психологии. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 120–125.*
- Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. 269 с.
- Алієв Ш., М'ясоїд П., Фурман А. Вчинкова природа практики (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В. А. Роменця із М. М. Бахтіним). *Психологія і суспільство. 2012. № 3. С. 20–37.*
- Алиев Ш. Г., Мясоид П. А. О поступковой природе практики (в перекладі В. А. Роменця с М. М. Бахтиним). URL: http://filosofia.ru/o_postupkovoyu_prirode_praktiki (дата публікації 05.08.2013, дата звертання 29.10.2010).
- Асмолов А. Г. Психология личности : культурно-историческое понимание развития человека : 3-е изд., испр. и доп. Москва : Смысл; Академия, 2007. 528 с.
- Атаманчук Н. М. Психологія : конспект лекцій : навч. посіб. для студентів напряму підготовки : 6.020302 історія, 6.040104 географія, 6.010201 фізичне виховання. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. 201 с.
- Балл Г. До визначення засад раціоналістичного підходу в методології психологічної науки. *Психологія і суспільство. 2000. № 2. С. 74–90.*
- Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, психологічній, освітній сферах : 2- вид., доп. Житомир : Волинь, 2008. 232 с.
- Балл Г. А. “Психологія” методології : раціоналістичний погляд. *Вопросы психологии. 2011. № 2. С. 3–13.*
- Бергсон А. Матерія і пам'ять. *Бергсон А. Собрание сочинений : в 4 т. : пер. с фр. Москва : Московский клуб, 1992. Т. 1. С. 160–316.*
- Бинсвангер Л. Екзистенціально-аналитическа школа мислі. *Екзистенціальна психологія : пер. с англ. Москва : Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 308–332.*
- Будилова Е. А. О взаимосвязи теории и истории психологии. *Методологические и теоретические проблемы психологии / отв. ред. Е. В. Шорохова. Москва : Наука, 1969. С. 153–189.*
- Будилова Е. А. Категория исторического и логического в методологии истории психологии. *Категории материалистической диалектики в психологии / отв. ред. Л. И. Анцыферова. Москва : Наука, 1988. С. 231–242.*
- Будилова Е. А. Труды по истории психологии. Москва : Наука, 2009. 504 с.
- Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. *Методологическое исследование. Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. С. 291–436.*
- Выготский Л. С. История развития высших психических функций. *Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т. Москва : Педагогика, 1983. Т. 3. С. 5–328.*
- Гараи Л., Кечке М. Еще один кризис в психологии! Возможная причина шумного успеха идей Л. С. Выготского. *Вопросы философии. 1997. № 4. С. 86–97.*
- Гусельцева М. С. Постмодернистские перспективы развития психологии. *Теория и методология психологии : Постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. Москва : Институт психологии РАН, 2007. С. 45–73.*
- Гусельцева М. С. Наследие В. А. Роменца в истории украинской психологии. *Вопросы психологии. 2011. № 6. С. 94–107.*
- Гусельцева М. Культурно-історичний підхід В. А. Роменця : ідея культури і ідеї в культурі. *Психологія і суспільство. 2011. № 2. С. 92–105.*
- Гусельцева М. С. Наследие В. А. Роменца и идея культурно-исторической психологии. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. С. 44–58.*
- Гусельцева М. Спадщина В. А. Роменця : від психології фантазії до мрії про канонічну психологію. *Психологія і суспільство. 2013. № 2. С. 28–44.*
- Гусельцева М. С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование). Москва : Акрополь, 2013. 367 с.
- Гусельцева М. С. Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания : дисс. ... докт. психол. наук. Москва, 2015. 459 с.
- Гусельцева М. С. Творчість В. А. Роменця в еволюції психологічних знань. *Психологія і суспільство. 2016. № 2. С. 25–47.*
- Гусельцева М. С. Рождение субъективности из духа человекознания. *Вопросы психологии. 2018. № 1. С. 3–15.*
- Гуссерль Э. Феноменология. *Логос. 1991. № 1. С. 12–21.*
- Гуревич А. Я. История и психология. *Психологический журнал. 1991. Т. 12. № 4. С. 3–16.*
- Декарт Р. Рассуждения о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. *Декарт Р. Сочинения : в 2 т. Москва : Мысль, 1989. Т. 1. С. 250–296.*
- Данилюк І. В. Історія психології в Україні : Західні регіони (остання чверть XIX – перша половина XX століття) : навч. посіб. Київ : Либідь, 2003. 150 с.
- Данилюк І. В. Гуманістичний підхід В. А. Роменця в контексті тенденцій розвитку світової психологічної науки. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 68–75.*

Данилюк І., Ягіяєв І. Школа виховання творчих здібностей В.А. Роменця: витоки успіху. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 116–122.

Данилюк І. В., Ларін Д. І. Становлення психологічної думки вітчизняної української психології ХХ століття в структурі: інтеріоризація – катарсис – екстаз. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2017. Вип. 1 (43), т. 22. С. 145–151.

Євченко І. М., Маслюк А. М. Історія психології: філософський період: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Друкарня "Рута", 2018. 252 с.

Ждан А. Н. История психологии. От Античности до наших дней: учеб. : 8-е изд., испр. и доп. Москва: Академический проект, Трикста, 2008. 574 с.

Ждан А. Н. Становление и развитие психологических знаний в связи с историей культуры в трудах В. А. Роменца. *Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. А. В. Фурман. Київ: Либідь, 2012. С. 224–230.*

Завершнева Е. Ю. Принципы неопределенности и дополнителности в квантовой механике и психологии: проблема методологических заимствований. *Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология*. 2001. № 4. С. 67–77.

Ильенков Э. В. Логическое и историческое. *Вопросы диалектического материализма. Элементы диалектики / отв. ред. В. П. Таванец. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1960. С. 310–343.*

Ильенков Э. В. Диалектика идеального. *Ильенков Э. В. Философия и культура. Москва: Политиздат, 1991. С. 229–270.*

Історія психології: курс лекцій: навч. посіб. / уклад. Н. В. Гриньова. Умань: Візаві, 2012. 209 с.

Історія психології: від античності до початку ХХ століття: навч. посіб. / авт-уклад. О. П. Коханова. Київ: Інтерсервіс. 2016. 235 с.

Жуков С. М., Жукова Т. В. Історія психології: навч. посіб. 2-е вид., допов., виправл. та переробл. Київ: Кондор, 2009. 232 с.

Кольцова В. А. Теоретико-методологические основы истории психологии. Москва: Изд-во "Институт психологии РАН", 2004. 416 с.

Кононович Т., М'ясоїд П. Економічна поведінка і процес прийняття рішення: single case study. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 115–138.

Касавин И. Т. Конструктивизм. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки / гл. ред. И. Т. Касавин. Москва: Канон+ РООИ "Реабилитация", 2009. С. 373–377.*

Корнилова Т. В. Экспериментальная психология. Теория и методы: учеб. Москва: Аспект Пресс, 2003. 381 с.

Корнилова Т. В., Смирнов С. Д. Методологические основы психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 320 с.

Корольчук М. С., Криворучко П. П. Історія психології: навч. посіб. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 248 с.

Кукарцева М.А. Историческое и логическое. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки / гл. ред. И. Т. Касавин. Москва: Канон+ РООИ "Реабилитация", 2009. С. 335.*

Ларін Д. І. Концепція дисертаційного дослідження "Роль "відкритої психологічної кризи" у становленні

сучасної психологічної науки в Україні". URL: <https://vseosvita.ua/library/koncepcia-disertacijnogodoslidzenna-rol-vidkritoi-psihologicnoi-krizi-ustanovlenni-sucasnoi-psihologicnoi-nauki-v-ukraini-3445.html> (дата публікації 05.03.2018, дата звертання 01.09.2019).

Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ: Либідь, 2006. 359 с.

Люк Х. Э. История психологии: ее методология и методы. *Методология и история психологии*. 2018. Вып. 4. С. 87–100.

Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности: 2-е изд., испр. Москва: Лабиринт, 1994. 90 с.

Маркс К. Немецкая идеология. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. : 2-е изд. Москва: Госполитиздат, 1955. Т. 3. С. 7–544.*

Марцинковская Т. Д. История психологии: учебн. : 2-е изд. Москва: Академия, 2011. 521 с.

Маслоу А. Психология бытия: пер. с англ. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997. 304 с.

Маслюк А. М. Гуманістична парадигма української психології. *Психологічний часопис: зб. наук. праць*. 2018. № 9(19). С. 169–182.

Махній М. М. Історія психології: навч. посіб. Київ: Видавничий дім "Слово", 2016. 472 с.

Мясоед П. А. Теория и практика в работе школьного психолога. *Вопросы психологии*. 1993. № 4. С. 72–79.

Мясоед П. А. Проблема "ненормативного" психического развития. *Вопросы психологии*. 1994. № 6. С. 49–57.

М'ясоїд П. А. Вчинковий принцип і система психологічного знання. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3. С. 195–205.

Мясоед П. А. Об учебнике по психологии украинских авторов. *Психологический журнал*. 1997. № 3, т. 18. С. 178–180.

Мясоед П. А. О системах психологического знания (анализ новых учебников психологии). *Вопросы психологии*. 1998. № 1. С. 55–64.

М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1998а. 479 с. (5-е вид. – 2006 р.).

М'ясоїд П. А. Задачі з курсу загальної психології: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1998б. 487 с. (2-е вид. – 2000 р.)

М'ясоїд П. А. Постмодернізм у психології і психологічне пояснення розвитку. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 1. С. 24–33.

Мясоед П. А. Системно-деятельностный подход в психологии развития (посвящается памяти академика В. А. Роменца). *Вопросы психологии*. 1999, № 5. С. 90–100.

Мясоед П. А. Оценка интеллектуального развития младших школьников учителем. *Вопросы психологии*. 2001. № 6. С. 89–101.

М'ясоїд П. Концептуальні засади систематизації психологічного знання. *Психологія і суспільство*. 2002. № 2. С. 26–47.

М'ясоїд П. Психогенетична проблема і моністичний принцип у психології розвитку. *Психологія і суспільство*. 2003а. № 3. С. 17–77

М'ясоїд П. Наука і практика у роботі психолога.

Психологія і суспільство. 2003б. № 4. С. 5–74.

М'ясоїд П. А. Наукова раціональність і стилі теоретизації у психології. *Педагогіка і психологія*. 2003в. № 3-4. С. 41–51.

Мясоед П. А. “Паралелограмм” А. Н. Леонтьєва, “генетический закон” Л. С. Выготского и традиция научной школы. *Вопросы психологии*. 2003. № 2. С. 105–117.

М'ясоїд, П. А. Принцип доповнюваності і аналіз психологічного знання. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 4. С. 73–82.

Мясоед П. А. Психология в аспекте типов научной рациональности. *Вопросы психологии*. 2004. № 6. С. 3–17.

М'ясоїд, П. А. Категорія практики у психології. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 2. С. 77–89.

М'ясоїд П. Величний поступ психологічної думки. *Педагогіка і психологія*. 2006а. № 2. С. 5–16.

М'ясоїд П. “Паралелограм” Олексія Леонтьєва та основна проблема психології. *Психологія і суспільство*. 2006б. № 1. С. 53–95.

М'ясоїд П. Психологія розвитку як історична дисципліна (читаючи Володимира Роменця). *Психологія і суспільство*. 2006б. № 2. С. 54–77.

Мясоед П. А. О психологическом знании и познании, Или что мы хотим от психологии? *Вопросы психологии*. 2006а. № 4. С. 139–145.

Мясоед П. А. Значение и смысл “паралелограмма Леонтьева”. *Психология перед вызовом будущего. Материалы науч. конф., приуроченной 40-летию факультета психологии МГУ*. Москва : Издательство Московского университета. 2006б. С. 48–50.

М'ясоїд П. А. До функціонально-генетичного визначення вчинку. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 1. С. 88–101.

М'ясоїд П. А. Творчий діалог і теоретизування у психології. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 3-4. С. 117–127.

М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології. *Психологія і суспільство*. 2009а. № 4. С. 54–82.

М'ясоїд П. А. С. Л. Рубінштейн і В. А. Роменець : теоретизування і теми творчого діалогу. *Психологія і педагогіка*. 2009б. № 3. С. 75–89.

М'ясоїд П. Сергій Рубінштейн : життя висхідною. *Психологія і суспільство*. 2009в. № 2. С. 7–36.

Мясоед П. А. С. Л. Рубинштейн и В. А. Роменец : деятельностьный и культурологический подходы в психологии. *Психология человека в современном мире. Мат-лы Всерос. науч. юбилейн. конф., посв. 120-летию со дня рождения Сергея Леонидовича Рубинштейна* : в 6 т. / отв. ред. А. Л. Журавлев и др. Москва : Институт психологии РАН, 2009а. Т. 2. С. 122–129.

Мясоед П. А. С. Л. Рубинштейн : идея живого человека в психологии. *Вопросы психологии*. 2009б. № 4. С. 108–118.

Мясоед П. А. История, логика и психология “паралелограмма Леонтьева”. *Вопросы психологии*. 2010. № 6. С. 113–124.

М'ясоїд П. А. В. А. Роменець : від історичної до канонічної психології. *Педагогіка і психологія*. 2011а. № 1. С. 5–16.

М'ясоїд П. Ідеї Володимира Роменця як канон самотворення. *Психологія і суспільство*. 2011б. № 4.

С. 12–15.

М'ясоїд П. А. Курс загальної психології : у 2 т. : підруч. Київ : Алерта, 2011в. – Т. 1. 496 с.

М'ясоїд П. А. Підручник із психології і психологічне пізнання. *Педагогіка і психологія*. 2011г. № 2. С. 135–143.

М'ясоїд П. А. Володимир Роменець : від психології творчості до творчості у психології. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця* : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012а. С. 139–174.

М'ясоїд П. А. Ідеї та концепти академіка В. А. Роменця. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця* : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012б. – С. 259–278.

М'ясоїд П. А. Творчість В. А. Роменця і російська психологічна думка. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця* : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. – Київ : Либідь, 2012в. С. 85–106.

М'ясоїд П. А. Курс загальної психології : у 2 т. : підруч. Київ : Алерта, 2013. Т. 2. 758 с.

Мясоед П. А. Творческое наследие В. А. Роменца в историко-психологическом знании. *Психологический журнал*. 2013а. № 3. Т. 34. С. 51–59.

Мясоед П. А. Творчество В. А. Роменца и российская психологическая мысль. *Вопросы психологии*. 2013б. № 1. С. 106–115.

Мясоед П. А. Онто- и культурогенез форм запоминания : репликация экспериментов А. Н. Леонтьева. *Вопросы психологии*. 2013. № 3. С. 106–117.

Мясоед П. А. Плюрализм и монизм в методологии психологии. *Методология современной психологии*. 2015а. Вып. 5. С. 146–159.

Мясоед П. А. Категорія практики і методологія психології. *Вопросы психологии*. 2015б. № 3. С. 106–115.

Мясоед П. А. Роменец Владимир Андреевич : данные биографии. *История российской психологии в лицах : Дайджест*. 2016а, № 5. С. 51–75.

Мясоед П. А. Роменец Владимир Андреевич : данные библиографии. *История российской психологии в лицах : Дайджест*. 2016б, № 5. С. 125–133.

М'ясоїд П. Бібліографія померлих праць академіка В. А. Роменця, праць про нього та праць про його творчість. *Психологія і суспільство*. 2016а. № 2. С. 123–132.

М'ясоїд П. А. В. А. Роменець : діалог з опонентами (дослідження матеріалів захисту докторської дисертації). *Академік В. А. Роменець : творчість і праці* : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016б. С. 206–230.

М'ясоїд П. Психологічне пізнання як предмет історичного метатеоретичного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2016в. № 1. С. 64–90.

М'ясоїд П. Творчість В. А. Роменця і проблема людини в психології. *Психологія і суспільство*. 2016г. № 2. С. 48–72.

М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання : історія, логіка, психологія. Київ : Либідь, 2016д. 560 с.

М'ясоїд П. А., Шатирко Л. О. Наукова біографія В. А. Роменця. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці* : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О.

Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 17–34.

М'ясоїд П. А. Раціогуманістичний підхід, пізнання людини і епістемологія психології. *Гуманний розум : зб. статей (присвячено пам'яті Георгія Олексійовича Балла)* / наук. ред. О. В. Завгородня, В. Л. Зливков, уклад. С. О. Лукомська, О. В. Федан. Київ : Педагогічна думка, 2017а. С. 92–102.

М'ясоїд П. Психологія та епістемологія. *Психологія і суспільство*. 2017б. № 2. С. 56–73.

М'ясоїд П. А. Суб'єктний підхід у психології і людина як предмет пізнання (пам'яті В. А. Роменця). *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2018. № 2. С. 41–44.

Мясоид П. А. Советская и постсоветская психология : проблема преемственности. *Вопросы психологии*. 2018а. № 4. С. 128–139.

Мясоид П. А. Противостояние двух школ марксистской психологии и проблема природы психического. *Конференциум АСОУ*. Москва: АСОУ, 2018б. С. 475–490.

Мясоид П. А. Человек в теории познания и психологическое познание человека (к вопросу о соотношении эпистемологии и психологии). *Методология и история психологии*. 2018в. Вып. 3. С. 105–126.

Ничик В. М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII веков. Киев : Наукова думка, 1978. 297 с.

Ничик В. М., Роменец В. А. Первые отечественные учебные пособия по философии и психологии на Украине в начале XVII века. *Философские науки*. 1986. № 6. С. 112–117.

Ничик В. М. Реформаційні й гуманістичні ідеї в братських школах. *Ничик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні*. Київ : Наукова думка, 1991. С. 235–300.

Нариси з історії вітчизняної психології (XVII – XVIII ст.) / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1952. 255 с.

Основи психології : підруч. / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995. 632 с.

Пелех П. М. Психологія в Києво-Могилянській колегії в ХУІІ в. (До історії вітчизняної психології ХУІІ ст.). Дис. ... канд. пред. наук. Київ, 1949. 258 с.

Пелех П. М. Передовые идеи в отечественной психологии в XVII и начале XVIII века. *Известия АПН РСФСР*. 1955. Вып. 65. С. 81–89.

Пелех П. М. З історії вітчизняної психології ХУІІ ст. *Нариси з історії вітчизняної психології (XVII – XVIII ст.)* / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1952. С. 5–79.

Пиаже Ж. Генетическая эпистемология. *Вопросы философии*. 1994. № 5. С. 54–63.

Поппер К. Логика и рост научного знания. *Поппер К. Избранные работы* : пер. с англ. Москва : Прогресс, 1983. С. 34–45.

Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. : пер. с англ. Москва : Феникс, Междунар. фонд “Культурная инициатива” 1992. Т. 2. 528 с.

Поппер К. Нищета историцизма : пер. с англ. Москва : Прогресс-ВІА, 1993. 187 с.

Поппер К. Все люди – философы : Как я понимаю философию. Иммануил Кант – философ Просвещения :

пер. с нем. : 2-е изд., стер. Москва : Эдиториал УРСС, 2003. 56 с.

Постать В. А. Роменця в оцінках та характеристиках. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці* : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 235–245.

Праці академіка В. А. Роменця. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці* : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 246–253.

Праці про творчість і життя академіка В. А. Роменця. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці* : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 254–265.

Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии*. 1991. № 6. С. 46–57.

Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с.

Пузырей А. А. Психология и новые идеалы научности (выступление на круглом столе). *Вопросы философии*. 1993. № 5. С. 26–40.

Пушкар В. Українська психологія : індекси цитування, мурзілки і фахові спільноти. *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/708-ukrajinska-psikhologiya-indeksi-tsituvannya-murzilki-i-fakhovi-spilnoti> (дата публікації 15.05.2016, дата звертання 29.09.2019).

Рождественський Ю. Т. Становлення професійної психології в Києво-Могилянському колегіумі (1632–1650). *Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Гнозис, 2010. Т. XII. Ч. 2. С. 264–281.

Рождественський Ю. Т. Психологія в Україні XVII – початку XIX ст. (спроба реконструкції та систематизації академічної спадщини). Умань : Жовтій О. О., 2011. 250 с.

Ройс Дж. Р. Эпистемология психологическая. *Корсини Р., Ауэрбах А. Психологическая энциклопедия*. Санкт-Петербург : Питер, 2006. С. 1788.

Роменець В. А. Розвиток творчої уяви учнів на уроках літератури. *Література в школі*. 1957. № 3. С. 25–31.

Роменець В. А. Про логіку фантазії в письмових творах старшокласників. *Українська мова в школі*. 1958. № 4. С. 43–49.

Роменець В. А. Психологічні особливості формування мрії у старшокласників. *Радянська школа*. 1960. № 6. С. 26–31.

Роменець В. А. Творческая фантазия и познавательный процесс : автореф. дис. ... канд. филос. наук. Киев, 1964. 12 с.

Роменець В. А. Людина і подвиг. Київ : Наук. думка, 1964. 40 с.

Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології. *З історії філософської думки на Україні*. Київ : Наукова думка, 1965. С. 104–118.

Роменець В. А. Фантазія, пізнання, творчість. Київ : Наукова думка, 1965. 152 с.

Роменець В. А. Творча уява та естетичне сприймання. *Психологія : респ. наук.-метод. зб.* Київ : Радянська

- школа, 1966. Вип. 3. С. 65–72.
- Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1971. 247 с.
- Роменець В. А. Аналіз творчого процесу. *Філософська думка*. 1972. № 1. С. 52–62.
- Роменець В. А. Виховання творчих здібностей у студентів. Київ : Вища школа, 1973. 96 с.
- Роменець В. А. Історія психології : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1978. 439 с.
- Роменець В. А. Київська Русь і початок вітчизняної психології (До 1500-річного ювілею заснування Києва). *Психологія : респ. наук.-метод. зб.* Київ : Радянська школа, 1981. Вип. 20. С. 3–21.
- Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1983. 416 с.
- Роменець В. А. Психологические идеи восточной патристики на Украине (XIII – XV ст.). *Изучение традиций и научных школ в истории советской психологии* / под ред. А. Н. Ждан. Москва : Издательство Московского университета, 1988. С. 65–71.
- Роменець В. А. Історія психології епохи Відродження : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1988. 408 с.
- Роменець В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. Киев : Здоров'я, 1989а. 192 с.
- Роменець В. А. “Познай самого себя” : Психология на Украине в XVII – XVIII вв. *Психологический журнал*. 1989б. № 6. Т. 10. С. 131–139.
- Роменець В. А. Предмет и принципы историко-психологического исследования : дисс. в форме науч. докл. ... докт. психол. наук. Киев, 1989в. 44 с.
- Роменець В. А. Історія психології XVII століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1990. 568 с.
- Роменець В. А. Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г. С. Сковороди. *Сковорода Григорій : Дослідження, розвідки, матеріали : зб. наук. праць*. Київ : Наукова думка, 1992. С. 8–18.
- Роменець В. А. Історія психології епохи Просвітництва : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1993а. 568 с.
- Роменець В. А. Суб'єкт психічної активності як предмет історичної психології. *Психологія суб'єктної активності як предмет історичної психології : Матеріали міжнародної наук. конф. “Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості”*. Київ : Інститут психології АПН України, 1993б. С. 81–82.
- Роменець В. А. Історичне становлення психологічних знань. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995а. С. 94–110.
- Роменець В. А. Вчинок і світ людини. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995б. С. 383–401.
- Роменець В. А. Постановка канонічної психології: післямова. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995в. – С. 605–621.
- Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995г. 614 с.
- Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології XX століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 989 с.
- Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. / 3-є вид., доп. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
- Роменець В. А. Вчинок і постановка канонічної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 11–36.
- Роменець В. А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст.* / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 35–66.
- Роменець В. Виховання творчих здібностей у студентів. *Психологія і суспільство*. 2018. № 3-4. С. 116–122.
- Рубинштейн С. Л. Проблемы психологии в трудах Карла Маркса. *Советская психотехника*. 1934. Т. VII. № 1. С. 3–20.
- Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. Москва : Педагогика, 1989а. Т. 1. 320 с. Т. 2 328 с.
- Рубинштейн С. Л. История создания книги “Человек и мир”. *Сергей Леонидович Рубинштейн : Очерки. Материалы. Воспоминания* / отв. ред. Б. Ф. Ломов. Москва : Наука, 1989б. С. 413–423.
- Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. *Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург : Питер, 2003а. С. 43–280.
- Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург : Питер, 2003б. С. 281–426.
- Саугстад П. История психологии. От истоков до наших дней : Имена. Идеи. Биографии. Направления. Школы. : пер. с норвежск. Самара : Бахрам-М, 2008. 544 с.
- Сененко А. Засідання Нацради з науки і технологій. Галузеві академії – все? URL: https://site.ua/anton.senenko/23826/?fbclid=IwAR1NStkfvvo2X9rsBLquMqTR_gRa1dfJwUNrFuk4leIj30rozocyf7eLs (дата публікації 06.11.2019, дата звертання 09.11.2019).
- Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга. *Сеченов И. М. Избранные труды*. Москва : Издательство Всесоюзного института экспериментальной медицины при СНК СССР, 1935. С. 167–236.
- Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Москва : Школьная пресса, 2000. 416 с.
- Смит Р. История психологии : пер. с англ. Москва : Академия, 2008. 416 с.
- Сурмава А. Ильенков и революция в психологии. *Логос*. 2009. № 1. С. 112–133.
- Степин В. С. Теоретическое знание : Структура, история, эволюция. Москва : Прогресс – Традиция, 2000. 744 с.
- Татенко В. О. Поняття про психіку. Предмет психології як науки. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995а. С. 9–45.
- Татенко В. О. Вчинок у феноменологічній традиції *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995б. С. 507–526.
- Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка.

Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.

Татенко В. А. Проблемы субъекта в современной психологии (украинская школа). *Философско-психологическое наследие С. Л. Рубинштейна* / отв. ред. К. А. Абульханова. Москва : Институт психологии РАН, 2011. С. 371–387.

Татенко В. О., Роменець В. А. Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології. *Основи психології : підруч. / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця*. Київ : Либідь, 1995. С. 161–193.

Татенко В. О., Титаренко Т. М. Володимир Андрійович Роменець (1926 – 1998) : життя як вчинок і подія. *Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття : навч. посіб.* Київ : Либідь, 1998. С. 7–37.

Теория познания : в 4 т. / под ред. В. А. Лекторского, Т. И. Ойзермана. Москва : Мысль, 1991–1995.

Титаренко Т. М. Психологія особистості В. А. Роменця у постмодерністському звучанні. *“Ars vetus – Ars nova” : В. А. Роменець* / відп. ред. І. П. Маноха. Київ : Гнозис, 2001. С. 25–43.

Титаренко Т. Система психології Володимира Роменця як вчинок самопізнання. *Психологія і суспільство*. 2006. № 2. С. 33–53.

Туриніна О. Л. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : НАУП, 2007. 160 с.

Улановский А. М. Феноменологическая психология : качественные исследования и работа с переживанием. Москва : Смысл, 2012. 264 с.

Фромм Э. Искусство любви. Исследование природы любви : пер. с англ. Минск : Полифакт, 1990. 80 с.

Фуко М. Археология знания : пер. с фр. Санкт-Петербург : ИЦ “Гуманитарная академия”, Университетская книга, 2004. 416 с.

Фурман А. Одиссея української психології : між добром і злом. *Психологія і суспільство*. 2001. № 2. С. 5–11.

Фурман А. Наука і практика у роботі психолога, соціолога : між правдою і лукавством. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 7–13.

Фурман А. Типологічний підхід у системі професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2006. № 2. С. 78–92.

Фурман А. Володимир Роменець як методолог психософійного духу. *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. С. 7–14.

Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології. Київ : Інститут соціальної і політичної психології НАПН України; Тернопіль : Економічна думка, 2013. 100 с.

Фурман А. Творчість В. А. Роменця і методологія гуманітарного пізнання. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці* : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 191–205.

Фурман А. В. Методологічна схема відновлення поля канонічної психології. *Вітакультурний млин*. 2019а, модуль 21. С. 4–27.

Фурман А. В. Методологічне обґрунтування циклічно-вчинкової типології ігор. *Вітакультурна методологія. Антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана*. Тернопіль : ТНЕУ, 2019б. С. 655–666.

Фурман А. В. Методологія як сфера науки, мислєдїяльності, методологування. *Методологія і психологія*

гуманітарного пізнання. *До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана*. Тернопіль : ТНЕУ, 2019в. С. 6–235.

Юревич А. В. Методологический либерализм в психологии. *Вопросы психологии*. 2001. № 5. С. 3–18.

Юревич А. В. Психология и методология. Москва : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2005. 312 с.

Яланська С. П. Психологія творчості : навч. посіб. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. 180 с.

Энциклопедия эпистемологии и философии науки / гл. ред. И. Т. Касавин. Москва : “Канон+”, РООИ “Реабилитация”, 2009. 1248 с.

Ярошевский М. Г. История психологии : 3-е изд., перераб. Москва : Мысль, 1985а. 575 с.

Ярошевский М. Г. Психология творчества и творчество в психологии. *Вопросы психологии*. 1985б. № 6. С. 14–26.

Ярошевский М. Г. Школы в науке. *Аллахвердян А. Г., Мошкова Г. Ю., Юревич А. В., Ярошевский М. Г. Психология науки : учеб. пособ.* Москва : Моск. психолого-пед. ин-т; изд-во “Флинта”, 1998. С. 105–118.

Abulkhanova K. To memory of Vladymyr Andriyovych Romenets. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 6–9.

Bishop M.A., Trout J.D. Epistemology and the psychology of human judgment. Oxford : Oxford University Press, Inc. 2005. 205 p.

Boring E. G. A history of experimental psychology : 2d ed. New York : Appleton-Century-Crofts, 1950. 775 p.

Bühler K. L. Die Krise der Psychologie. Jena, 1927. 386 s.

Corlett J. A. Some connections between epistemology and cognitive psychology. *New ideas in psychology*. 1991. Vol. 9. Issue 3. Pp. 285–306.

Furman A. Volodymyr Romenets as the architect of the methodology of humanitarian cognition. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 10–24.

Goldman A. I. The relation between epistemology and psychology. *Philosophy, mind and cognitive inquiry* / eds. D. J. Cole at al. Kluwer academic publisher, 1990. Pp. 305–344.

Gustafsson J. Single case studies vs. multiple case studies: a comparative study (Thesis). Halmstad, Sweden : Halmstad University, 2017.

Maslow A. The psychology of science: a reconnaissance. New York : Harper & Row, 1966. 168 p.

Miasoed P. A. The teacher's assesment of the intellectual development of younger students. *Russian Education and Society*. 2003. Vol. 45. № 6. P. 45–66.

Miasoed P. A. The ontological and cultural genesis of forms of memorization : Replication of the experiments of A. N. Leontiev. *Journal of Russian & East European Psychology*. 2016. Vol. 53. № 6. P. 51–70.

Rosenthal R., Jacobson L. Pygmalion in the classroom : Teacher expectation and pupils' intellectual development : Expanded ed. New York : Irvington Publishers, 1992. 340 p.

Zaidah Z. The Case Study as a research method. *Journal Kemanusiaan*. 2007. № 9. P. 1–6.

REFERENCES

Abul'hanova K. A. Kul'turologicheskij podhod V. A. Romenca k issledovaniyu istorii vseмирnoj psihologii. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. i*

- uklad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко. Kyiv : Lybid, 2016. S. 120–125.
- Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко. Kyiv : Lybid, 2016. 269 s.
- Aliiev Sh., Miasoid P., Furman A. Vchynkova pryroda praktyky (filosofsko-psykholohichna interpretatsiia tvorchoho dialohu V. A. Romentsia iz M. M. Bakhtynym). *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2012. № 3. S. 20–37.
- Aliev SH. G., Myasoed P. A. O postupkovoy prirode praktiki (v pereklichke V. A. Romenca s M. M. Bahtynym). URL: http://filosofia.ru/o_postupkovoy_prirode_praktiki (data publikatsii 05.08.2013, data zvertannia 29.10.2010).
- Asmolov A. G. Psihologiya lichnosti : kul'turno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka : 3-e izd., ispr. i dop. Moskva : Smysl; Akademiya, 2007. 528 s.
- Atamanchuk N. M. Psykhologhiia : konspekt lektzii : navch. posib. dlia studentiv napriamu pidho-tovky: 6.020302 istoriia, 6.040104 heohrafiia, 6.010201 fizychnye vykhovannia. Poltava : PNPU imeni V. H. Korolenka, 2014. 201 s.
- Ball H. Do vyznachennia zasad ratsi humanistychnoho pidkhdodu v metodolohii psykholohichnoi nauky. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2000. № 2. S. 74–90.
- Ball H. O. Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, psykholohichnii, osvittnii sferakh : 2- vyd., dop. Zhytomyr : Volyn, 2008. 232 s.
- Ball G. A. "Psihologiya" metodologii : raciogumanisticheskij vzglyad. *Voprosy psihologii*. 2011. № 2. S. 3–13.
- Bergson A. Materiia i pamiat'. Bergson A. *Sobranie sochinenij* : v 4 t. : per. s fr. Moskva : Moskovskij klub, 1992. T. 1. S. 160–316.
- Binsvanger L. Ekzistencial'no-analiticheskaya shkola mysli. *Ekzistencial'naya psihologiya* : per. s angl. Moskva : Aprel' Press & EKSMO-Press, 2001. C. 308–332.
- Budilova E. A. O vzaimosvyazi teorii i istorii psihologii. *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii* / otv. red. E. V. SHorohova. Moskva : Nauka, 1969. S. 153–189.
- Budilova E. A. Kategoriya istoricheskogo i logicheskogo v metodologii istorii psihologii. *Kategorii materialisticheskoy dialektiki v psihologii* / otv. red. L. I. Ancyferova. Moskva : Nauka, 1988. S. 231–242.
- Budilova E. A. Trudy po istorii psihologii. Moskva : Nauka, 2009. 504 s.
- Vygotskij L. S. Istoricheskij smysl psihologicheskogo krizisa. Metodologicheskoe issledovanie. *Vygotskij L. S. Sobr. soch.* : v 6 t. Moskva : Pedagogika, 1982. T. 1. C. 291–436.
- Vygotskij L. S. Istorija razvitiya vysshih psihicheskikh funkciij. *Vygotskij L. S. Sobr. soch.* : v 6 t. Moskva : Pedagogika, 1983. T. 3. C. 5–328.
- Garai L., Kechke M. Eshche odin krizis v psihologii! Vozmozhnaya prichina shumnogo uspekha idej L.S. Vygotskogo. *Voprosy filosofii*. 1997. № 4. S. 86–97.
- Gusel'ceva M. S. Postmodernistskie perspektivy razvitiya psihologii. *Teoriya i metodologiya psihologii : Postneklassicheskaya perspektiva* / otv. red. A.L. ZHuravlev, A.V. YUrevich. Moskva: Institut psihologii RAN, 2007. S. 45–73.
- Gusel'ceva M. S. Nasledie V. A. Romenca v istorii ukrainskoj psihologii. *Voprosy psihologii*. 2011. № 6. S. 94–107.
- Huseltseva M. Kulturno-istorychnyi pidkhdid V. A. Romentsia : ideia kultury i idei v kulturi. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2011. № 2. S. 92–105.
- Gusel'ceva M. S. Nasledie V. A. Romenca i ideya kul'turno-istoricheskoy psihologii. *Psykhologhiia vchynku : Shliakhamy tvorchosti V. A. Romentsia : zb. st. / uporiad. P. A. Miasoid ; vidp. red. A. V. Furman. Kyiv : Lybid, 2012. S. 44–58.*
- Huseltseva M. Spadshchyna V. A. Romentsia : vid psykholohii fantazii do mrii pro kanonichnu psykholohiiu. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2013. № 2. S. 28–44.
- Gusel'ceva M. S. Evolyuciya psihologicheskogo znaniya v smene tipov racional'nosti (istoriko-metodologicheskoe issledovanie). Moskva : Akropol', 2013. 367 s.
- Gusel'ceva M. S. Kul'turno-analiticheskij podhod k izucheniyu evolyucii psihologicheskogo znaniya : diss. ... dokt. psihol. nauk. Moskva, 2015. 459 s.
- Huseltseva M. S. Tvorchist V. A. Romentsia v evoliutsii psykholohichnykh znan. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2016. № 2. S. 25–47.
- Gusel'ceva M. S. Rozhdenie subektivnosti iz duha chelovekoznaniiya. *Voprosy psihologii*. 2018. № 1. S. 3–15.
- Gusserl' E. Fenomenologiya. *Logos*. 1991. № 1. S. 12–21.
- Gurevich A. YA. Istorija i psihologiya. *Psihologicheskij zhurnal*. 1991. T. 12. № 4. S. 3–16.
- Dekart R. Rassuzhdeniya o metode, chtoby verno napravlyat' svoj razum i otyskivat' istinu v naukah. *Dekart R. Sochineniya* : v 2 t. Moskva : Mysl', 1989. T. 1. S. 250–296.
- Danyliuk I. V. Istorija psykholohii v Ukraini : Zakhidni rehiony (ostannia chvert XIX – persha polovyna XX stolittia) : navch. posib. Kyiv : Lybid, 2003. 150 s.
- Danyliuk I. V. Humanistychnyi pidkhdid V. A. Romentsia v konteksti tendentsii rozvytku svito-voi psykholohichnoi nauky. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uk-lad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко. Kyiv : Lybid, 2016. S. 68–75.*
- Danyliuk I., Yahiiaiev I. Shkola vykhovannia tvorchykh zdibnostei V.A. Romentsia: vytoky uspihku. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2019. № 1. S. 116–122.
- Danyliuk I. V., Larin D. I. Stanovlennia psykholohichnoi dumky vitchyznianoj ukrainskoj psy-kholohii XX stolittia v strukturi : interioryzatsiia – katarsys – ekstaz. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova. Psykhologhiia*. 2017. Vyp. 1 (43), t. 22. S. 145–151.
- Yevchenko I. M., Masliuk A. M. Istorija psykholohii : filosofskiy period : navch. posib. Kamianets-Podilskiy : Drukarnia "Ruta", 2018. 252 s.
- Zhdan A. N. Istorija psihologii. Ot Antichnosti do nashih dneij : ucheb. : 8-e izd., ispr. i dop. Moskva : Akademicheskij proekt, Triksta, 2008. 574 s.
- Zhdan A. N. Stanovlenie i razvitie psihologicheskikh znanij v svyazi s istoriej kul'tury v trudah V. A. Romenca. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid ; vidp. red. A. V. Furman. Kyiv : Lybid, 2012. S. 224–230.*
- Zavershneva E. YU. Principy neopredelennosti i dopolnitel'nosti v kvantovoj mekhanike i psihologii : problema metodologicheskikh zaimstvovanij. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 14. Psihologiya*. 2001. № 4. S. 67–77.
- Il'enkov E. V. Logicheskoe i istoricheskoe. *Voprosy*

- dialektichnogo materializma. Elementy dialektiki* / otv. red. V.P. Tavanec. Moskva : Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1960. S. 310–343.
- Il'enkov E. V. *Dialektika ideal'nogo. Il'enkov E. V. Filozofiya i kul'tura*. Moskva : Politizdat, 1991. S. 229–270.
- Istoriia psikhologii : kurs leksii : navch. posib. / uklad. N. V. Hrynova. Uman : Vizavi, 2012. 209 s.
- Istoriia psikhologii : vid antychnosti do pochatku XX stolittia : navch. posib. / avt-uklad. O. P. Kokhanova. Kyiv : Interservis, 2016. 235 s.
- Zhukov S. M., Zhukova T. V. *Istoriia psikhologii : navch. posib. 2-e vyd., dopov., vypravl. ta pererobl.* Kyiv : Kondor, 2009. 232 s.
- Kol'cova V. A. *Teoretiko-metodologicheskie osnovy istorii psikhologii*. Moskva : Izd-vo "Institut psikhologii RAN", 2004. 416 s.
- Kononovych T., Miasoid P. *Ekonomichna povedinka i protses pryiniattia rishennia : single case study. Psikhologhiia i suspilstvo*. 2019. № 2. S. 115–138.
- Kasavin I. T. *Konstruktivizm. Encyklopediya epistemologii i filosofii nauki* / gl. red. I. T. Kasavin. Moskva: Kanon+ ROOI "Reabilitaciya", 2009. S. 373–377.
- Kornilova T. V. *Eksperimental'naya psikhologiya. Teoriya i metody : ucheb.* Moskva : Aspekt Press, 2003. 381 s.
- Kornilova T. V., Smirnov S. D. *Metodologicheskie osnovy psikhologii*. Sankt-Peterburg : Piter, 2006. 320 s.
- Korolchuk M. S., Kryvoruchko P. P. *Istoriia psikhologii : navch. posib.* Kyiv : Elha, Nika-Tsentr, 2004. 248 s.
- Kukarceva M.A. *Istoricheskoe i logicheskoe. Encyklopediya epistemologii i filosofii nauki* / gl. red. I. T. Kasavin. Moskva : Kanon+ ROOI "Reabilitaciya", 2009. S. 335.
- Larin D. I. *Kontseptsiia dysertatsiinoho doslidzhennia "Rol "vidkrytoi psikhologichnoi kryzy" u stanovlenni suchasnoi psikhologichnoi nauky v Ukraini"*. URL: <https://vseosvita.ua/library/koncepcia-disertacijnogodoslidzenna-rol-vidkrytoi-psihologichnoi-krizi-ustanovlenni-sucasnoi-psihologichnoi-nauky-v-ukraini-3445.html> (data publikatsii 05.03.2018, data zvertannia 01.09.2019).
- Liudyna. *Subiekt. Vchynok : filosofsko-psikhologichni studii / za zah. red. V. O. Tatenka*. Kyiv : Lybid, 2006. 359 s.
- Lyuk H. E. *Istoriya psikhologii : ee metodologiya i metody. Metodologiya i istoriya psikhologii*. 2018. Vyp. 4. S. 87–100.
- Mamardashvili M.K. *Klassicheskij i neklassicheskij idealy racional'nosti : 2-e izd., ispr.* Moskva: Labirint, 1994. 90 c.
- Marks K. *Nemeckaya ideologiya. Marks K., Engel's F. Soch. : 2-e izd.* Moskva : Gospolizdat, 1955. T. 3. S. 7–544.
- Marcinkovskaya T. D. *Istoriya psikhologii : uchebn. : 2-e izd.* Moskva : Akademiya, 2011. 521 c.
- Maslou A. *Psihologiya bytiya : per. s angl.* Moskva : Refl-buk; Kiev : Vakler, 1997. 304 s.
- Masliuk A. M. *Humanistychna paradyhma ukrainskoi psikhologii. Psikhologichni chasopys: zb. nauk. prats.* 2018. № 9(19). S. 169–182.
- Makhnii M. M. *Istoriia psikhologii : navch. posib.* Kyiv : Vydavnychi dim "Slovo", 2016. 472 s.
- Myasoed P. A. *Teoriya i praktika v rabote shkol'nogo psihologa. Voprosy psikhologii*. 1993. № 4. S. 72–79.
- Myasoed P. A. *Problema "nenormativnogo" psicheskogo razvitiya. Voprosy psikhologii*. 1994. № 6. S. 49–57.
- Miasoid P. A. *Vchynkovyi pryntsyp i sistema psikhologichnogo znannia. Pedahohika i psikhologhiia*. 1997. № 3. S. 195–205.
- Myasoed P. A. *Ob uchebnike po psikhologii ukrainskih avtorov. Psihologicheskij zhurnal*. 1997. № 3, t. 18. S. 178–180.
- Myasoed P. A. *O sistemah psihologicheskogo znaniya (analiz novyh uchebnikov psikhologii). Voprosy psikhologii*. 1998. № 1. S. 55–64.
- Miasoid P. A. *Zahalna psikhologhiia : navch. posib.* Kyiv : Vyshcha shkola, 1998a. 479 s. (5-e vyd. – 2006 r.).
- Miasoid P. A. *Zadachi z kursu zahalnoi psikhologii : navch. posib.* Kyiv : Vyshcha shkola, 1998b. 487 s. (2-e vyd. – 2000 r.).
- Miasoid P. A. *Postmodernizm u psikhologii i psikhologichne poiasnennia rozvytku. Pedahohika i psikhologhiia*. 2001. № 1. C. 24–33.
- Myasoed P. A. *Sistemno-deyatelnostnyj podhod v psikhologii razvitiya (posvyashchaetsya pamyati akademika V. A. Romenca). Voprosy psikhologii*. 1999, № 5. S. 90–100.
- Myasoed P. A. *Ocenka intellektual'nogo razvitiya mladshih shkol'nikov uchitelem. Voprosy psikhologii*. 2001. № 6. C. 89–101.
- Miasoid P. *Kontseptualni zasady systematyzatsii psikhologichnogo znannia. Psikhologhiia i sus-pilstvo*. 2002. № 2. S. 26–47.
- Miasoid P. *Psikhohenetychna problema i monistychnyi pryntsyp u psikhologii rozvytku. Psy-kholohiia i suspilstvo*. 2003a. № 3. C. 17–77
- Miasoid P. *Nauka i praktyka u roboti psikhologa. Psikhologhiia i suspilstvo*. 2003b. № 4. S. 5–74.
- Miasoid P. A. *Naukova ratsionalnist i styli teoretyzatsii u psikhologii. Pedahohika i psy-kholohiia*. 2003v. № 3-4. S. 41–51.
- Myasoed P. A. *"Parallelogramm" A. N. Leont'eva, "geneticheskij zakon" L. S. Vygotskogo i tradiciya nauchnoj shkoly. Voprosy psikhologii*. 2003. № 2. S. 105–117.
- Miasoid, P. A. *Pryntsyp dopovniuvanosti i analiz psikhologichnogo znannia. Pedahohika i psy-kholohiia*. 2004. № 4. S. 73–82.
- Myasoed P. A. *Psihologiya v aspekte tipov nauchnoj racional'nosti. Voprosy psikhologii*. 2004. № 6. S. 3–17.
- Miasoid, P. A. *Katehoriia praktyky u psikhologii. Pedahohika i psikhologhiia*. 2005. № 2. S. 77–89.
- Miasoid P. *Velychnyi postup psikhologichnoi dumky. Pedahohika i psikhologhiia*. 2006a. № 2. S. 5–16.
- Miasoid P. *"Paralelohram" Olesiia Leontieva ta osnovna problema psikhologii. Psikhologhiia i suspilstvo*. 2006b. № 1. S. 53–95.
- Miasoid P. *Psihologhiia rozvytku yak istorychna dystsyplina (chytaiuchy Volodymyra Romentsia). Psikhologhiia i suspilstvo*. 2006b. № 2. S. 54–77.
- Myasoed P. A. *O psihologicheskome znani i poznani, Ili chto my hotim ot psikhologii? Voprosy psikhologii*. 2006a. № 4. S. 139–145.
- Myasoed P. A. *Znachenie i smysl "parallelogramma Leont'eva". Psihologiya pered vyzovom budushchego. Materialy nauch. konf., priurochennoj 40-letiyu fakul'teta*

- psihologii MGU*. Moskva : Izdatel'stvo Moskovskogo universitetu. 2006b. S. 48–50.
- Miasoid P. A. Do funktsionalno-henetychnoho vyznachennia vchynku. *Pedahohika i psykholohiia*. 2007. № 1. S. 88–101.
- Miasoid P. A. Tvorchyi dialoh i teoretyzuvannia u psykholohii. *Pedahohika i psykholohiia*. 2008. № 3-4. S. 117–127.
- Miasoid P. Metateoretychnyi analiz u psykholohii. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2009a. № 4. S. 54–82.
- Miasoid P. A. S. L. Rubinshtein i V. A. Romenets : teoretyzuvannia i temy tvorchoho dialohu. *Psykholohiia i pedahohika*. 2009b. № 3. C. 75–89.
- Miasoid P. Serhii Rubinshtein : zhyttia vyskhidnoi. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2009v. № 2. S. 7–36.
- Myasoed P. A. S. L. Rubinshtein i V. A. Romenec : deyatelnostnyj i kul'turologicheskij podhody v psihologii. *Psihologiya cheloveka v sovremennom mire. Mat-ly Vseros. nauch. jubilejn. konf., posv. 120-letiyu so dnya rozhdeniya Sergeya Leonidovicha Rubinshtejna : v 6 t. / otv. red. A. L. ZHuravlev i dr.* Moskva : Institut psihologii RAN, 2009a. T. 2. S. 122–129.
- Myasoed P. A. S. L. Rubinshtein : ideya zhivogo cheloveka v psihologii. *Voprosy psihologii*. 2009b. № 4. S. 108–118.
- Myasoed P. A. Istoriya, logika i psihologiya “parallelogramma Leont'eva”. *Voprosy psihologii*. 2010. № 6. S. 113–124.
- Miasoid P. A. V. A. Romenets : vid istorychnoi do kanonichnoi psykholohii. *Pedahohika i psykholohiia*. 2011a. № 1. S. 5–16.
- Miasoid P. Idei Volodymyra Romentsia yak kanon samotvorennia. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2011b. № 4. S. 12–15.
- Miasoid P. A. Kurs zahalnoi psykholohii : u 2 t. : pidruch. Kyiv : Alerta, 2011v. T. 1. 496 s.
- Miasoid P. A. Pidruchnyk iz psykholohii i psykholohichne piznannia. *Pedahohika i psykholohiia*. 2011h. № 2. S. 135–143.
- Miasoid P. A. Volodymyr Romenets : vid psykholohii tvorchosti do tvorchosti u psykholohii. *Psykholohiia vchynku : Shliakhamy tvorchosti V. A. Romentsia : zb. st. / uporiad. P. A. Miasoid ; vidp. red. A. V. Furman*. Kyiv : Lybid, 2012a. S. 139–174.
- Miasoid P. A. Idei ta kontsepty akademika V. A. Romentsia. *Psykholohiia vchynku : Shliakhamy tvorchosti V. A. Romentsia : zb. st. / uporiad. P. A. Miasoid ; vidp. red. A. V. Furman*. Kyiv : Lybid, 2012b. – S. 259–278.
- Miasoid P. A. Tvorchist V. A. Romentsia i rosiiska psykholohichna dumka. *Psykholohiia vchynku : Shliakhamy tvorchosti V. A. Romentsia : zb. st. / uporiad. P. A. Miasoid ; vidp. red. A. V. Furman*. – Kyiv : Lybid, 2012v. S. 85–106.
- Miasoid P. A. Kurs zahalnoi psykholohii : u 2 t. : pidruch. Kyiv : Alerta, 2013. T. 2. 758 c.
- Myasoed P. A. Tvorcheskoe nasledie V. A. Romenca v istoriko-psihologicheskomy znanii. *Psihologicheskij zhurnal*. 2013a. № 3. T. 34. S. 51–59.
- Myasoed P. A. Tvorchestvo V. A. Romenca i rosijskaya psihologicheskaya mysl'. *Voprosy psihologii*. 2013b. № 1. S. 106–115.
- Myasoed P. A. Onto- i kul'turogenез form zapominaniya : replikaciya eksperimentov A. N. Leont'eva. *Voprosy psihologii*. 2013. № 3. S. 106–117.
- Myasoed P. A. Plyuralizm i monizm v metodologii psihologii. *Metodologiya sovremennoj psihologii*. 2015a. Vyp. 5. S. 146–159.
- Myasoed P. A. Kategoriya praktiki i metodologiya psihologii. *Voprosy psihologii*. 2015b. № 3. S. 106–115.
- Myasoed P. A. Romenec Vladimir Andreevich : dannye biografii. *Istoriya rosijskoj psihologii v lichah : Dajdzhest*. 2016a, № 5. S. 51–75.
- Myasoed P. A. Romenec Vladimir Andreevich : dannye bibliografii. *Istoriya rosijskoj psihologii v lichah : Dajdzhest*. 2016b, № 5. S. 125–133.
- Miasoid P. Bibliografiiia posmertnykh prats akademika V. A. Romentsia, prats pro noho ta prats pro yoho tvorchist. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2016a. № 2. S. 123–132.
- Miasoid P. A. V. A. Romenets : dialoh z oponentamy (doslidzhennia materialiv zakhystu dok-torskoj dysertatsii). *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко*. Kyiv : Lybid, 2016b. S. 206–230.
- Miasoid P. Psykholohichne piznannia yak predmet istorychnoho metateoretychnoho analizu. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2016v. № 1. S. 64–90.
- Miasoid P. Tvorchist V. A. Romentsia i problema liudyny v psykholohii. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2016h. № 2. S. 48–72.
- Miasoid P. A. Psykholohichne piznannia : istoriia, lohika, psykholohiia. Kyiv : Lybid, 2016d. 560 s.
- Miasoid P. A., Shatyрко L. O. Naukova biohrafiiia V. A. Romentsia. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко*. Kyiv : Lybid, 2016. S. 17–34.
- Miasoid P. A. Ratsiohumanistychnyi pidkhdid, piznannia liudyny i epistemolohiia psykholohii. *Humannyi rozum : zb. statei (prysviacheno pamiaty Heorhiia Oleksiiovycha Balla) / nauk. red. O. V. Zavhorodnia, V. L. Zlyvkov, uklad. S. O. Lukomska, O. V. Fedan*. Kyiv : Pedahohichna dumka, 2017a. S. 92–102.
- Miasoid P. Psykholohiia ta epistemolohiia. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2017b. № 2. S. 56–73.
- Miasoid P. A. Subiektnyi pidkhdid u psykholohii i liudyna yak predmet piznannia (pamiaty V. A. Romentsia). *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*. 2018. № 2. S. 41–44.
- Myasoed P. A. Sovetskaya i postsovetskaya psihologiya : problema preemstvennosti. *Voprosy psihologii*. 2018a. № 4. S. 128–139.
- Myasoed P. A. Protivostoyanie dvuh shkol marksistskoj psihologii i problema prirody psihicheskogo. *Konferencium ASOU*. Moskva: ASOU, 2018b. S. 475–490.
- Myasoed P. A. Chelovek v teorii poznaniya i psihologicheskoe poznanie cheloveka (k voprosu o sootnoshenii epistemologii i psihologii). *Metodologiya i istoriya psihologii*. 2018v. Vyp. 3. S. 105–126.
- Nichik V. M. Iz istorii otechestvennoj filosofii konca HVII – nachala HVIII vekov. Kiev : Naukova dumka, 1978. 297 s.
- Nichik V. M., Romenec V. A. Pervye otechestvennye uchebnye posobiya po filosofii i psihologii na Ukraine v nachale XVII veka. *Filosofskie nauki*. 1986. № 6. S. 112–117.

Nichyk V. M. Reformatsiini y humanistychni idei v bratskykh shkolakh. *Nichyk V. M., Lytvy-nov V. D., Stratii Ya. M. Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini.* Kyiv : Naukova dumka, 1991. S.235–300.

Narysy z istorii vitchyznianoï psykholohii (XVII–XVIII st.) / za red. H. S. Kostiuka. Kyiv : Radianska shkola, 1952. 255 c.

Osnovy psykholohii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia. Kyiv : Lybid, 1995. 632 s.

Pelekh P. M. Psykholohiia v Kyievo-Mohylianskii kolehii v XVII v. (Do istorii vitchyznianoï psykholohii XVII st.). Dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 1949. 258 s.

Pelekh P.M. Peredovye idei v otechestvennoï psykholohii v XVII y nachale XVIII veka. *Izvestyia APN RSFSR.* 1955. Vyp. 65. S. 81–89.

Pelekh P. M. Z istorii vitchyznianoï psykholohii XVII st. *Narysy z istorii vitchyznianoï psykholohii (XVII – XVIII st.)* / za red. H. S. Kostiuka. Kyiv : Radianska shkola, 1952. S. 5–79.

Piazhe ZH. Geneticheskaya epistemologiya. *Voprosy filosofii.* 1994. № 5. S. 54–63.

Popper K. Logika i rost nauchnogo znaniya. *Popper K. Izbrannye raboty* : per. s angl. Moskva : Progress, 1983. S. 34–45.

Popper K. Otkrytoe obshchestvo i ego vrugi : v 2 t. : per. s angl. Moskva : Feniks, Mezhdunar. fond “Kul”turnaya iniciativa” 1992. T. 2. 528 s.

Popper K. Nishcheta istoricizma : per. s angl. Moskva : Progress-VIA, 1993. 187 s.

Popper K. Vse lyudi – filosofy : Kak ya ponimayu filosofiyu. Immanuel Kant – filosof Prosveshcheniya : per. s nem. : 2-e izd., ster. Moskva : Editorial URSS, 2003. 56 s.

Postat V. A. Romentsia v otsinkakh ta kharakterystykakh. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid; vidp. red. L. O. Shatyрко.* Kyiv : Lybid, 2016. S. 235–245.

Pratsi akademika V. A. Romentsia. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uk-lad. P. A. Miasoid; vidp. red. L. O. Shatyрко.* Kyiv : Lybid, 2016. S. 246–253.

Pratsi pro tvorchist i zhyttia akademika V. A. Romentsia. *Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid; vidp. red. L. O. Shatyрко.* Kyiv : Lybid, 2016. S. 254–265.

Prigozhin I. Filosofiya nestabil'nosti. *Voprosy filosofii.* 1991. № 6. S. 46–57.

Psykholohiia vchynku : Shliakhmy tvorchosti V. A. Romentsia : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid; vidp. red. A. V. Furman. Kyiv : Lybid, 2012. 296 s.

Puzryej A. A. Psihologiya i novye idealy nauchnosti (vystuplenie na kruglom stol). *Voprosy filosofii.* 1993. № 5. S. 26–40.

Pushkar V. Ukrainaska psykholohiia : indeksy tsytuvannia, murzilky i fakhovi spilnoty. *Osvitnia polityka. Portal hromadskykh ekspertiv.* URL: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/708-ukrajinska-psikhologiya-indeksi-tsituvannya-murzilki-i-fakhovi-spilnoti> (data publikatsii 15.05.2016, data zvertannia 29.09.2019).

Rozhdestvenskyi Yu. T. Stanovlennia profesiinoï psykholohii v Kyievo-Mohylianskomu ko-lehiumi (1632–1650). *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii. Zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy* / za red. S. D. Maksymenka. Kyiv : Hnozis, 2010. T. XII. Ch. 2. S. 264–281.

Rozhdestvenskyi Yu. T. Psykholohiia v Ukraini XVII – pochatku XIX st. (sproba rekonstruk-tsii ta systematyzatsii akademichnoi spadshchyny). Uman : Zhovtii O. O., 2011. 250 s.

Rojs Dzh. R. Epistemologiya psihologicheskaya. *Korsini R., Auerbah A. Psihologicheskaya en-ciklopediya.* Sankt-Peterburg : Piter, 2006. S. 1788.

Romenets V. A. Rozvytok tvorchoi uiavy uchniv na urokakh literatury. *Literatura v shkoli.* 1957. № 3. S. 25–31.

Romenets V. A. Pro lohiku fantazii v pysmovykh tvorakh starshoklasnykiv. *Ukrainska mova v shkoli.* 1958. № 4. S. 43–49.

Romenets V. A. Psykholohichni osoblyvosti formuvannia mrii u starshoklasnykiv. *Radianska shkola.* 1960. № 6. S. 26–31.

Romenec V. A. Tvorcheskaya fantaziya i poznavatel'nyj process : avtoref. dis. ... kand. filos. nauk. Kiev, 1964. 12 s.

Romenets V. A. Liudyna i podvyh. Kyiv : Nauk. dumka, 1964. 40 s.

Romenets V. A. Vchynok i problema determinizmu u vitchyznianoï psykholohii. *Z istorii filosofskoi dumky na Ukraini.* Kyiv : Naukova dumka, 1965. S. 104–118.

Romenets V. A. Fantaziia, piznannia, tvorchist. Kyiv : Naukova dumka, 1965. 152 s.

Romenets V. A. Tvorchia uiava ta estetychne spryumannia. *Psykholohiia : resp. nauk.-metod. zb.* Kyiv : Radianska shkola, 1966. Vyp. 3. S. 65–72.

Romenets V. A. Psykholohiia tvorchosti : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1971. 247 s.

Romenets V. A. Analiz tvorchoho protsesu. *Filosofska dumka.* 1972. № 1. S. 52–62.

Romenets V. A. Vychovannia tvorchykh zdbnosteï u studentiv. Kyiv : Vyshcha shkola, 1973. 96 s.

Romenets V. A. Istoriia psykholohii : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola. Holovne vydavnytstvo, 1978. 439 s.

Romenets V. A. Kyivska Rus i pochatok vitchyznianoï psykholohii (Do 1500-richnoho yuvileiu zasnuvannia Kyieva). *Psykholohiia : resp. nauk.-metod. zb.* Kyiv : Radianska shkola, 1981. Vyp. 20. S. 3–21.

Romenets V. A. Istoriia psykholohii Starodavnoho svitu i serednikh vikiv : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola. Holovne vydavnytstvo, 1983. 416 s.

Romenets V. A. Psykholohicheskye ydey vostochnoi patrystyky na Ukrainy (XIII–XV st.). *Izuchenye tradytsiy y nauchnykh shkol v ystoriy sovetskoï psykholohii* / pod red. A. N. Zhdan. Moskva : Izdatelstvo Moskovskoho unyversyteta, 1988. S. 65–71.

Romenets V. A. Istoriia psykholohii epokhy Vidrodzhennia : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola. Holovne vydavnytstvo, 1988. 408 s.

Romenets V. A. Zhyzn y smert v nauchnom i relyhoznom ystolkovanii. Kyev. : Zdorovia, 1989a. 192 s.

Romenec V. A. “Poznaj samogo sebya” : Psihologiya na Ukrainy v XVII – XVIII vv. *Psihologicheskij zhurnal.* 1989b. № 6. T. 10. S. 131–139.

Romenec V. A. Predmet i principy istoriko-psihologicheskogo issledovaniya : diss. v forme nauch. dokl. ... dokt. psihol. nauk. Kiev, 1989v. 44 s.

Romenets V. A. Istoriia psykholohii XVII stolittia : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1990. 568 s.

Romenets V. A. Ideia samopiznannia i smyslu liudskoho zhyttia u tvorchosti H. S. Skovorody. *Skovoroda Hryhorii*

: *Doslidzhennia, rozvidky, materialy : zb. nauk. prats.* Kyiv : Naukova dumka, 1992. S. 8–18.

Romenets V. A. *Istoriia psikhologii epokhy Prosvitnytstva : navch. posib.* Kyiv : Vyshcha shkola, 1993a. 568 s.

Romenets V. A. *Subiekt psikhichnoi aktyvnosti yak predmet istorychnoi psikhologii. Psykholohiia subiektnoi aktyvnosti yak predmet istorychnoi psikhologii : Materialy mizhnarodnoi nauk. konf. "Pidrostaiucha osobystist yak subiekt psikhichnoi aktyvnosti, samorozvytku i tvorchosti"*. Kyiv : Instytut psikhologii APN Ukrainy, 1993b. S. 81–82.

Romenets V. A. *Istorychne stanovlennia psikhologichnykh znan. Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia.* Kyiv : Lybid, 1995a. S. 94–110.

Romenets V. A. *Vchynok i svit liudyny. Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia.* Kyiv : Lybid, 1995b. S. 383–401.

Romenets V. A. *Postannia kanonichnoi psikhologii : pisliamova. Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia.* Kyiv : Lybid, 1995v. – S. 605–621.

Romenets V. A. *Istoriia psikhologii XIX – pochatku XX stolittia : navch. posib.* Kyiv : Vyshcha shkola, 1995h. 614 c.

Romenets V. A., Manokha I. P. *Istoriia psikhologii XX stolittia : navch. posib.* Kyiv : Lybid, 1998. 989 s.

Romenets V. A. *Psykholohiia tvorchosti : navch. posib. / 3-ye vyd., dop.* Kyiv : Lybid, 2004. 288 s.

Romenets V. A. *Vchynok i postannia kanonichnoi psikhologii. Liudyna. Subiekt. Vchynok : Fi-losofsko-psykholohichni studii / za zah. red. V. O. Tatenka.* Kyiv : Lybid, 2006. S. 11–36.

Romenets V. A. *Predmet i pryntsyipy i istoryko-psykholohichnoho doslidzhennia. Akademik V. A. Romenets : tvorchist i pratsi : zb. st. / ukhad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко.* Kyiv : Lybid, 2016. S. 35–66.

Romenets V. *Vykhovannia tvorchykh zdbnostoni u studentiv. Psykholohiia i suspilstvo.* 2018. № 3-4. S. 116–122.

Rubinshtejn S. L. *Problemy psihologii v trudah Karla Marksa. Sovetskaya psihotekhnika.* 1934. T. VII. № 1. S. 3–20.

Rubinshtejn S. L. *Osnovy obshchej psihologii : v 2 t.* Moskva : Pedagogika, 1989a. T. 1. 320 s. T. 2 328 s.

Rubinshtejn S. L. *Istoriya sozdaniya knigi "CHElovek i mir". Sergej Leonidovich Rubinshtejn : Ocherki. Materialy. Vospominaniya / otv. red. B. F. Lomov.* Moskva : Nauka, 1989b. S. 413–423.

Rubinshtejn S. L. *Bytie i soznanie. Rubinshtejn S. L. Bytie i soznanie. CHElovek i mir.* Sankt-Peterburg : Piter, 2003a. S. 43–280.

Rubinshtejn S. L. *CHElovek i mir. Rubinshtejn S. L. Bytie i soznanie. CHElovek i mir.* Sankt-Peterburg : Piter, 2003b. S. 281–426.

Saugstad P. *Istoriya psihologii. Ot istokov do nashih dnei : Imena. Idei. Biografii. Napravleniya. SHkoly. : per. s norvezhsk.* Samara : Bahram-M, 2008. 544 s.

Senenko A. *Zasidannia Natsrady z nauky i tekhnologii. Haluzevi akademii – vse? URL: https://site.ua/anton.senenko/23826?fbclid=IwAR1NStkftvo2X9rsBLquMqTR_gRa1dfJIwhUNrfF*

Uk4lelj30rozocyf7eLs (data publikatsii 06.11.2019, data zvertannia 09.11.2019).

Sechenov I. M. *Refleksy golovnoho mozga. Sechenov I. M. Izbrannye trudy.* Moskva : Izdatel'stvo Vsesoyuznogo instituta eksperimental'noj medicyny pri SNK SSSR, 1935. C. 167–236.

Slobodchikov V. I., Isaev E. I. *Osnovy psihologicheskoy antropologii. Psihologiya razvitiya cheloveka. Razvitie subiektivnoj real'nosti v ontogeneze.* Moskva : SHkol'naya pressa, 2000. 416 s.

Smit R. *Istoriya psihologii : per. s angl.* Moskva : Akademiya, 2008. 416 s.

Curmava A. *Il'enkovi i revolyuciya v psihologii. Logos.* 2009. № 1. S. 112–133.

Stepin V. S. *Teoreticheskoe znanie : Struktura, istoriya, evolyuciya.* Moskva : Progress – Tradiciya, 2000. 744 s.

Tatenko V. O. *Poniattia pro psikhiku. Predmet psikhologii yak nauky. Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia.* Kyiv : Lybid, 1995a. S. 9–45.

Tatenko V. O. *Vchynok u fenomenolohichnii tradytsii Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia.* Kyiv : Lybid, 1995b. C. 507–526.

Tatenko V. O. *Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasni psikhologii. Liudyna. Subiekt. Vchynok : filosofsko-psykholohichni studii / za zah. red. V. O. Tatenka.* Kyiv : Lybid, 2006. S. 316–358.

Tatenko V. A. *Problemy sub'ekta v sovremennoj psihologii (ukrainskaya shkola). Filosofsko-psihologicheskoe nasledie S. L. Rubinshtejna / otv. red. K. A. Abul'hanova.* Moskva : Institut psihologii RAN, 2011. C. 371–387.

Tatenko V. O., Romenets V. A. *Vchynok yak pryntsyyp pobudovy teorii ta istorii psikhologii. Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia.* Kyiv : Lybid, 1995. C. 161–193.

Tatenko V. O., Tytarenko T. M. *Volodymyr Andriiovych Romenets (1926 – 1998) : zhyttia yak vchynok i podiia. Romenets V. A., Manokha I. P. Istoriia psikhologii XX stolittia : navch. posib.* Kyiv : Lybid, 1998. C. 7–37.

Teoriya poznaniya : v 4 t. / pod red. V. A. Lektorskogo, T. I. Ojzermana. Moskva : Mysl', 1991–1995.

Tytarenko T. M. *Psykholohiia osobystosti V. A. Romentsia u postmodernistskomu zvuchanni. "Ars vetus – Ars nova" : V. A. Romenets / vidp. red. I. P. Manokha.* Kyiv : Hnozys, 2001. C. 25–43.

Tytarenko T. *Systema psikhologii Volodymyra Romentsia yak vchynok samopiznannia. Psy-kholohiia i suspilstvo.* 2006. № 2. S. 33–53.

Turykina O. L. *Psykholohiia tvorchosti : navch. posib.* Kyiv : NAUP, 2007. 160 s.

Ulanovskij A. M. *Fenomenologicheskaya psihologiya : kachestvennye issledovaniya i rabota s perezhivaniem.* Moskva : Smysl, 2012. 264 s.

Fromm E. *Iskusstvo lyubvi. Issledovanie prirody lyubvi : per. s angl.* Minsk : Polifakt, 1990. 80 s.

Fuko M. *Arheologiya znaniya : per. s fr.* Sankt-Peterburg : IC "Gumanitarnaya akademiya", Universitetskaya kniga, 2004. 416 s.

Furman A. *Odisseia ukrainskoi psikhologii : mizh dobrom i zlom. Psykholohiia i suspilstvo.* 2001. № 2. S. 5–11.

Furman A. Nauka i praktyka u roboti psykhologa, sotsiologa : mizh pravdoi i lukavstvom. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2004. № 4. S. 7–13.

Furman A. Typolohichniy pidkhd u systemi profesiinoho metodolohuvannia. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2006. № 2. S. 78–92.

Furman A. Volodymyr Romenets yak metodoloh psykhosofiinoho dukhu. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2011. № 2. S. 7–14.

Furman A. V. Metodolohiia paradyhmalnykh doslidzhen u sotsialnii psykhologii. Kyiv : Instytut sotsialnoi i politychnoi psykhologii NAPN Ukrainy; Ternopil : Ekonomichna dumka, 2013. 100 s.

Furman A. Tvorchist V. A. Romentsia i metodolohiia humanitarnoho piznannia. *Akademik V. A. Romenets: tvorchist i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. Miasoid ; vidp. red. L. O. Shatyрко*. Kyiv : Lybid, 2016. S. 191–205.

Furman A. V. Metodolohichna skhema vidnovlennia polia kanonichnoi psykhologii. *Vitakultu-rnyi mlyn*. 2019a, modul 21. S. 4–27.

Furman A. V. Metodolohichne obgruntuvannia tsyklichno-vehynkovoii typolohii ihor. *Vitakulturna metodolohiia. Antolohiia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V. Furmana*. Ternopil : TNEU, 2019b. S. 655–666.

Furman A. V. Metodolohiia yak sfera nauky, myslediialnosti, metodolohuvannia. *Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V. Furmana*. Ternopil : TNEU, 2019v. S. 6–235.

Yurevich A. V. Metodologicheskij liberalizm v psihologii. *Voprosy psihologii*. 2001. № 5. S. 3–18.

Yurevich A. V. Psihologiya i metodologiya. Moskva : Izd-vo "Institut psihologii RAN", 2005. 312 s.

Yalanska S. P. Psykhologhiia tvorchosti : navch. posib. Poltava : PNPu imeni V.H. Korolenka, 2014. 180 s.

Enciklopediya epistemologii i filosofii nauki / gl. red. I. T. Kasavin. Moskva : "Kanon+", ROOI "Reabilitaciya", 2009. 1248 s.

Yaroshevskij M. G. Istoriya psihologii : 3-e izd., prererab. Moskva : Mysl', 1985a. 575 s.

Yaroshevskij M. G. Psihologiya tvorchestva i tvorchestvo v psihologii. *Voprosy psihologii*. 1985b. № 6. S. 14–26.

Yaroshevskij M. G. SHkoly v nauke. *Allahverdyan A. G., Moshkova G. YU., Yurevich A. V., Yaroshevskij M. G. Psihologiya nauki : ucheb. posob.* Moskva : Mosk. psihologo-ped. in-t; izd-vo "Flinta", 1998. S. 105–118.

Abulkhanova K. To memory of Vladymyr Andriyovych Romenets. *Psikhologiya i suspilstvo*. 2016. № 2. C. 6–9.

Bishop M.A., Trout J.D. Epistemology and the psychology of human judgment. Oxford: Oxford University Press, Inc. 2005. 205 p.

Boring E. G. A history of experimental psychology : 2d ed. New York : Appleton-Century-Crofts, 1950. 775 p.

Bühler K. L. Die Krise der Psychologie. Jena, 1927. 386 s.

Corlett J. A. Some connections between epistemology and cognitive psychology. *New ideas in psychology*. 1991. Vol. 9. Issue 3. Pp. 285–306.

Furman A. Volodymyr Romenets as the architect of the methodology of humanitarian cognition. *Psikhologiya i suspilstvo*. 2016. № 2. C. 10–24.

Goldman A. I. The relation between epistemology and psychology. *Philosophy, mind and cogni-tive inquiry*/ eds. D. J. Cole at al. Kluwer academic publisher, 1990. Pp. 305–344.

Gustafsson J. Single case studies vs. multiple case studies: a comparative study (Thesis). Halmstad, Sweden : Halmstad University, 2017.

Maslow A. The psychology of science : A reconnaissance. New York : Harper & Row, 1966. 168 p.

Miasoed P. A. The teacher's assesment of the intellectual development of younger students. *Russian Education and Society*. 2003. Vol. 45. № 6. P. 45–66.

Miasoed P. A. The ontological and cultural genesis of forms of memorization : Replication of the experiments of A. N. Leontiev. *Journal of Russian & East European Psychology*. 2016. Vol. 53. № 6. P. 51–70.

Rosenthal R., Jacobson L. Pygmalion in the classroom : Teacher expectation and pupils' intellectual development : Expanded ed. New York : Irvington Publishers, 1992. 340 p.

Zaidah Z. The Case Study as a research method. *Journal Kemanusiaan*. 2007. № 9. P. 1–6.

АНОТАЦІЯ

М'ясоїд Петро Андрійович.

Принцип історизму і мислення у психології.

В історико-психологічних публікаціях сучасних українських авторів ідеї видатного історика і теоретика психології В. А. Роменця спотворюються, ігноруються, примітивізуються, підпорядковуються науковим інтересам автора інтерпретації ідей. Постає необхідність характеризувати творчість і мислення В. А. Роменця й на цій підставі розкрити зміст принципу історизму в історико-психологічному дослідженні. Наріжними стають ідеї вченого про унікальне як інструмент досягнення універсального та про учинкову спіраль історичного мислення у психології. У творчості В. А. Роменця це виявляється у висвітленні історії психології через спіралі його власної думки. Мислення психолога виявляється тотожним способу буття як творчості. В епістемології це ідея Г. В. Ф. Гегеля, яка заперечує положення Р. Декарта про протилежність неділимої і протяжної субстанції і продовжує положення Б. Спінози про мислення як властивість природи відкривати свою потаємну сутність. І. Кант доповнює: мислення не відтворює, а конструює дійсність. В епістемології це суб'єктоцентризм, субстанціалізм, процесуалізм і шлях від дуалізму до монізму. У природознавстві – класичний, некласичний, постнекласичний типи раціональності, у психології – відповідні рівні мислення. Характеризується місце людини у пізнання, суб'єктивне співвідноситься з об'єктивним, при цьому психологія потрапляє у коло пізнання: психолог досліджує те, чим володіє сам. Класичне мислення у цій науці здійснюється у межах кола пізнання, некласично мислять психологи-марксиста, постнекласично, в останній своїй праці, – С. Л. Рубінштейн. Монізм постнекласичного мислення, реалізуючи положення про вчинковий спосіб буття, суттєво поглиблює В. А. Роменець. Коло пізнання долається через конкретизацію спінозівської ідеї самопізнання світу в мисленні людини та об'єктивацію – у творчості визначного

українського вченого – гегелівської ідеї тотожності мислення і буття. Психологічне пізнання виступає позначеним безпосередньою присутністю у ньому людини, котра способом властивого їй мислення виражає зміст і напрям цього процесу. Ідея тотожності мислення і буття стає дороговказом дослідження невинного поступу психологічного пізнання. Історія психології поєднуються з історією епістемології й на підґрунті антропологічного спрямування кожної із цих дисциплін. Принцип історизму в мислєдїяльних актах психологічного пізнання виступає історико-логіко-психологічним, так і епістемологічним змістом і стає критерієм, який дає змогу характеризувати зміст та особливості мислення учасників і дослідників цього процесу.

Ключові слова: історія психології, психологічне пізнання, історико-психологічне дослідження, принцип історизму, мислення у психології, теорія вчинку, історико-логіко-психологічне та епістемологічне, В. А. Роменець.

ANNOTATION

Myasoid Petro.

Principle of historicism and thinking in psychology.

The ideas of the outstanding historian and theorist of psychology V. A. Romenets are distorted, ignored, primitized, and subordinate to the scientific interests of the author's interpretation of ideas in the historical and psychological publications of modern Ukrainian authors. There is a need to characterize the creativity and thinking of V. A. Romenets and, on this basis, to reveal the content of the historicism principle in historic-psychological research. The ideas of the scientist about the unique as a tool of comprehending the universal and about spiral of the deed of historical thinking in psychology become the main. In the works of V. A. Romenets it is manifested in the coverage of the psychology history through the spiral of his own thought. The thinking process of psychologist is identical to mode of being as creativity. This is the G. W. F. Hegel's idea in epistemology. It rejects R. Descartes' postulation about the opposite of indivisible and extended substance, and continues B. Spinoza's postulation about thinking as a property of nature to discover its secret

essence. I. Kant adds that thinking does not reproduce, but constructs reality. It is subject-centrism, substantialism, proceduralism, and the path from dualism to monism in epistemology. It is classical, non-classical, post-non-classical rationality in natural science, in psychology – appropriate levels of thinking. The place of human in cognition is characterized, subjective correlates with the objective, in which psychology falls into the circle of cognition: the psychologist examines what he owns. Classical thinking in this science is carried out within the circle of cognition, Marxist psychologists have non-classical thinking, post-nonclassical, in his last work, – S. L. Rubinstein. The monism of post-nonclassical thinking, while implementing the position of the deed way of being, was significantly deepened by V. A. Romenets. The circle of cognition is overcome through the specification of the Spinoza idea of self-cognition of the world in human thinking and the objectification - in the work of a prominent Ukrainian scientist - of the Hegelian idea of the thinking and being identity. Psychological cognition is indicated by the direct presence of a person in it, who expresses the meaning and directness of this process by the means of inherent thinking. The idea of the identity of thinking and being becomes a guide to the study of the continuous progress of psychological cognition. The history of psychology is combined with the history of epistemology on the basis of the anthropological orientation of each of these disciplines. The principle of historicism in the mental acts of psychological cognition appears as historical, logical, psychological and epistemological content, and becomes a criterion that allows to characterize the content and peculiarities of thinking of participants and researchers of this process.

Keywords: *history of psychology, psychological cognition, historic-psychological research, the historicism principle, thinking in psychology, theory of the deed, historical-logical-psychological and epistemological, V. A. Romenets.*

Рецензенти:

д. психол. н., проф. Гусельцева М.С.,
д. психол. н., проф. Фурман А.В.

Надійшла до редакції 03.10.2019.

Підписана до друку 15.10.2019.

Бібліографічний опис для цитування:

М'ясоїд П.А. Принцип історизму і мислення у психології. Психологія і суспільство. 2019. №3–4. С. 38–72. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.038>